

АРКАДИЙ ГАЙДАР

ХАПАРЛА

АРКАДИЙ ГАЙДАР

ХАЛАРЛА

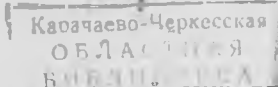
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ БАСМА
ЧЕРКЕССК—1963

БАШЛАРЫ

Чегетде тютюн	3
Кёчюню къатында	26
Комсомол тёлү, сауутну къолгъа ал	31
Кёпюр	34
Ашхы джолгъа, сабийле	41
Къазауат бла сабийле	43
Къазауат бара тургъан джерде	48

Переводчик *Н. М. КАГИЕВА.*

Кар. 217 - 1

В переводе с русского на карачаевский язык печатается по изданию
А. П. Гайдар, том третий. Государственное издательство
Детской литературы Министерства просвещения РСФСР
Москва—1960

Гайдар Аркадий Петрович.

РАССКАЗЫ

На карачаевском языке

Художник *Г. М. Кузнецов.* Редактор *И. Р. Самгааров.*

Художественный редактор *Д. Х. Кубанов.* Технический редактор *З. Т. Темирова.*

Корректор *Р. А. Ижлева.*

Сдано в набор 11-ХII-1962 г. Подписано к печати 20-III-1963 г. Формат 70х92 1/16. Физ. п. л. 3,25.
Усл. п. л. 3,8. Уч-изд. л. 2,8. Тираж 1000 экз. Заказ № 5312. Цена 8 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство, г. Черкесск, Ленина, 35-а.
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 32.

ЧЕГЕТДЕ ТЮТЮН.

Мени анам бир къалын чегетни ичинде заводда ишлеген да, окъугъан да эте эди.

Бизни арбазда, оналтынчы квартирада, бир къызчыкъ джашай эди. Аты Феня эди. Атасы да лётчик эди.

Бир джолда Феня арбазда кёкге къараб тургъанлай, ол танымагъан бир абадан джашчыкъ аны къолундан конфетин сермеб къачхан эди.

Мен олсагъатда отун бауну башында олтуруб, кюн батхан таба, Кальва деген сууну ары джанында, айтыуларыча, къургъакъ торф мырдылада бюрсюкюн къабыннъан чегетге къараб тура эдим.

Алай а мен, ачы ийиси бизге, элге, джетиб, бюгече адамланы джукъларгъа къоймай тургъан акъсылдым булутчукъдан сора джукъ кёрмедим.

Мен Феняны ачы тауушун эшитиб, къаргъача бауну башындан учуб тюшуб, джашчыкъны сыртына къадалдым. Асыры къоркъгъандан ол улуб тебреди. Ауузундан конфетни джерге атыб, мени да чыначыгъы бла кёкюрегиме уруб къачыб кетди.

Мен Фенягъа, къычырма конфетни да джерден алма,—деб

бек къаты айтдым. Нек десенъ, хар ким эмиб атхан конфетле-ни ашагъандан иги зат аз чыгъарыкъды.

Сора ашхы зат бошуна сыраф болмаз ючюн, аны Брутик деген кёк кючюкню аузуна сукъгъан эдик. Аллында ол къычырыкъ этиб къолубуздан ычхыныргъа умут эте,—ташны не агъачны сугъадыла дей болур эди. Алай а татыуун анъылагъанында, санларын къалтыратыб-титиретиб, асыры къууаннъандан бизни аякъларыбызны сермеб тебреген эди.

— Мен анамдан башха конфет тилерик эдим,—деб Феня сагъышлы айтды,—алай а анам бюгюн ачыуланымды, энди башха конфет берлик болмаз.

— Берирге керекди,—дедим мен.—Экибиз да бирге барайыкъ анъа, болумну айтсанъ, ол сени джазыкъсынныкъ болур.

Сора биз бир-бири къолларыбыздан да тутуб, оналтынчы квартира болгъан корпусха бардыкъ. Водопроводчикле къазгъан илипинни юсюнден къанъа бла ётюб тебрегенибизде, мен Феняны джагъасындан къаты тутдум, не ючюн десенъ, анъа олсагъатда кёб болгъан эди эсе тёрт-беш джыл болгъан эди, мен а онекинчи джылыма эртде кирген эдим.

Биз чынъ башына чыкъгъаныкъда, ызыбыздан ауур солуй, томала-сюркеле келген хыйлачы Брутикни кёрдюк. Квартираны эшиги ачыкъ эди, алай а биз кирир-кирмез Феняны анасы къызчыгъыны аллына чабды. Аны джылагъаны бетинден белгили эди. Къолунда кёк шарфы бла сахдиян бочхачыгъы бар эди.

— Мени ачы къыйынлыгъым!—деб къычырды ол, Феняны къойнуна ала.—Къайда былай шимир, былай кир болгъанса? Бир тынч олтур, насыбсыз джаратылгъан джан! Ой! сенсиз да мени къыйынлыгъым аз тюлдю!..

Ол муну барын да дженъил-дженъил айта эди. Кеси уа бир суу джан джаулукуну къыйырын тутта, бир да Феняны кир хотасын теше эди. Кесини джаякъларындан да джыламукъларын сюрте, къайры эсе да ашыкъгъаны белгили эди.

— Джашчыкъ,—деб тиледи ол,—сен иги адамса. Сен мени къызчыгъымы сюесе. Терезеден хар барын да кёрюб тургъанма. Феня бла бир сагъатха квартирада къал. Мени чырт да заманым джокъду. Мен санъа бир заманда бир игилик этерме. Ол мени имбашыма къолун салды, амма аны джыламсырагъан кёзлери манъа сууукъ эм джити къарадыла.

Мени ишим бар эди, чурукъчугъа анамы ботинкаларын алыргъа барыр заманым болгъан эди, алай а мен огъай дейелмедим, не ючюн десенъ, быллай бош затчыкъны юсюнден адам алай къайгъылы болуб къаты тилесе, ол бош затчыкъ чырт да бош затчыкъ тюлдю, ол адамны къыйынлыгъы къалайда эсе да джууукъда болгъанын билдиреди.

— Болсун, анам,—деди Феня суу бетин къол аязчыгъы бла сюрте.—Сора сен бизге аны ючюн бир татлы зат бер, ансы биз эригирикбиз,—деди Феня кёлкъалды ауазчыгъы бла.

— Кесигиз алыгъыз,—деб, анасы столгъа ачхыч джопбуну атыб, Феняны ашыгъыш къучакълаб, эшикге чыгъыб кетди.

— Ой, комодну ачхычларын барын къойгъанды. Ма сейир зат!—Столдан ачхыч джопбуну ала, къууанчлы къычырды Феня.

— Аны не аламатлыгъы барды!—деб сейирсиндим мен.—Биз кесибизни адамла, гудучула тюл, хаджиретле тюл.

— Биз хаджиретли тюлбюз, алай а мен ол комодну ачсам, не болса да, бир затны билмейин сындырама, кёб болмай полгъа варенъени тёкген эдим,—деди Феня.

Биз бирер конфет бла бирер да пряник алдыкъ, Брутик деген кючюкчюкге уа къатхан къалашчыкъны бердик, бурнуна да бал джакъдыкъ.

Биз ачылыб тургъан терезени къатына бардыкъ.

Хей! юй юй тюлдю, а тауду. Чынтылны башындан къарангъанча, алайдан джашил талала да, узун кёл да дагъыда къынъыр джар да кёрюне эди. Ол джарны ары джанында бир ишти къыш бёрюню да ёлтюрген эди.

Тёгерек а чегетле-чегетле...

— Тохда, алгъа урма кесинъи, Фенька!—деб къычырдым мен, аны терезе тюбюнден ызына тюрте. Сора мен кюнден кёзлерими къолуму аязы бла джабыб терезеден къарадым.

Ол не затды? Бу терезе Кальва деген суучукъ бла узакъда юслери тютюн болуб тургъан торф мырдыла таба ачылмай эди. Алай болгъанлыкъгъа, юч километрден узакъ болмай, чегетни теренинден къалын, къараууз кёк тютюнню къалын булуту чыгъыб келе эди. Ары ёртен не заманда джетелгенин мен анъыла-ялмадым.

Мен бир джаныма айландым. Брутик полда джатыб Феня

атхан пряникни кемире эди. Феня ўа мюйюше ёрге сюелиб меннѐ ачуўланнъан кѐзлери бла къараб тура эди.

— Хулиган!—деб ачуўланды ол меннѐе.—Сени бла ойнаргъа къойгъан эди анам, сен а меннѐе Фенька деб терезеден да ызыма тюртесе. Алай этерик эсенъ, чыкъ да кет бизни юйден!

— Фенечка,—деб чакъырдым мен,—бери чаб дженъил, къара тюбюнде не бола тура эсе да!

— Тюбюнде ўа ма бу затла бола эдиле.

Эки атлы орамны тѐртгюллеб атылыб кетдиле.

Имбашларында кюреклери бла Кировну памятнигини къаты бла тѐгерек Первомай площадны эки джыйырмагъа джууукъ адам, отряд болуб, ашыгъыш бара эдиле.

Заводну уллу воротасы ачылды да, андан беш грузовик адамдан тыкъ-тыкълама болуб чыкъды. Машинала гюрюлдеб, джаяу отрядны озуб, школну къатында айланчдан ташайыб кетдиле.

Тюбюнде джашчыкъла да орамда джопбу-джопбу болуб айлана эдиле. Ала, иги да, болгъанны джыйылагъан эдиле эм билген эдиле. Мен а къызчыкъны къатында олтуруб, анъа къарауул болуб турургъа керек эдим. Джюрегинъ кыйналмай не этгин! Алай а пожарнаны сиренасы кычырыб, улугъанында мен чыдаялмадым.

— Фенячыкъ,—деб тиледим мен,—сен кесинъ олтуруб тур, мен бир кесекчикге арбазгъа чыгъыб келейим.

— Огъай,—деб унамады Феня,—мен энди къоркъама. Сен эшитемисе, къалай улуйду?

— Не боллукъду ол улугъандан! Труба улуйду, бѐрю тюлдю да! Ол сени ашабмы къоярыкъды?

— Да болсун, сен ынъычхаб турма ансы. Кел экибиз да бирге арбазгъа тюшейик. Анда бир минутчукъну туруб къайытырбыз.

— Эшик а?—деб хыйла сорду Феня.—Анам эшикни ачхычын къоймагъанды. Биз эшикни къаты уруб этсек, ичинден кирити этилиб къаллыкъды, олсагъатда ўа къалай этерикбиз? Огъай, Володька, сен энди олтур да сабыр бол.

Мен а олтуруб чыдаялмай эдим. Минут сайын терезеге чабыб, Фенягъа ачуўлана, тарыгъа эдим.

— Не зат ючюн къарауулунъ болуб турургъа керекме мен

сени былайда? Несе сен, ийнек, огъесе атмыса? Огъесе ананъ келгинчи кесинъ джанъыз туралмаймыса? Башха къызчыкъла къуру да олтуруб, аналары къайытхынчы турадыла. Къалай болса да, бир бысдырчыкъны, бир джурунчукъну алырла, андан гинджи этиб-ай-ай, бай-бай этиб турурла. Бусхулчукъну унамай эсенъ а олтуруб, къуйрукълу, мюйюзлю пилни суратын сала тур.

— Этеллик тюлме,—деб демлешди Феня.—Мен кесим джанъыз къалсам кранны ачыб, джабаргъа унутуб къояргъа боллукъма. Не столгъа черниланы барын тегереге боллукъма. Ма бир кере плитадан кастрюля джерге тюшген эди, экинчи кере уа киритге чюй бегиниб къалгъан эди. Анам келиб ачхычны сугъуб кюрешгенликге, эшикни ачалмай къалгъан эди. Сора бир кишини чакъырыб киритни буздургъан эди. Огъай,—дей ахсынды Феня,—кесинъ джанъыз къалыргъа бек къыйынды.

— Насыбсыз!—деб ачыуландым мен.—Санъа кранны ким ачдырады, черниланы ким текдюреди, кострюляны ким тюртдюреди, чюйлени киритге сукъмасанъ ким къоймайды? Ананъы орнуна болсам, сени джыджым бла ашхы букъунъу къагъар эдим.

— Тюерге джарамайды,—деб, ийнандырырлай айтыб, Феня ал комнатагъа анасыны келгенин керюб чабды. Ол дженъил эм сымарлаб къарады кесини къызчыгъына, комнатаны да тертджанына кез джетдире, арыгъаны таныла дивангъа, чекдю.

— Бар, бетинъи-къолунъу джуу,—деб буйрукъ берди Фенягъа.—Бусагъатдан бизге машина келликди, сора биз аэродромгъа атангъа барлыкъбыз.

Феня кирпичей, Брутикни аягъын басды, крючокдан джан джаулукукъну сермеб, аны да джерге сюррей, кухнягъа чабыб кетди.

Мен дуу джандым. Бизни заводдан онбеш километр аэродромда мен ёмюрде болмагъан эдим. Аны къой эсенъ, авиацияны Кюнюнде бютеу школьниклени грузовикле бла элтгенлеринде да, мен болмагъан эдим, не ючюн десенъ, мен андан алгъа терт кружка сууукъ квасны ичиб санъырау болургъа аздан къалгъан эдим, сора джан-джаныма грелкаланы салдырыб сау юч кюнню джатхан эдим. Мен тюкюрюгюмю сакъ джутдум да, сора акъырын анасына сордум:

— Феня бла сиз анда, аэродромда, кѣб турлукъмусуз?

— Огъай, бизни ары баргъаныбыз бла бери къайтханыбыз тень боллукъду.

Мени мангъылайыма тер урду, сора меннѣ игилик этерге айтханын эсима тюшюрюб, таукел болалгъанымы да болуб сордум.

— Билемисиз, мени да биргегизге аэродромгъа ала барыгъыз.

Феняны анасы джууаб этмеди, мени тилегеними эшитмегенча кѣрюне эди. Ол кюзгючюкню кеси таба тартды, пудралы мамукъ бла кесини къуба бетине сюртдю, не эсе да бир затланы ичинден шыбырдаб, мангъа къарады.

Мени сыфатым адам кюлюрча мыдах да болур эди, не ючюн десенъ, ол аз ышара, мени къарнымдан салыныб тургъан бели баууму тюзете айтды:

— Болсун! Сен мени кызычгъымы суйгенинги билеме. Сора ююгюзде ийселе барыrsa.

— Ол мени чырт суймейди,—деди, бетин сюрте Феня.— Ол меннѣ ийнек деб бедиш этгенди, дагъыда мени букъуму къагъаргъа керекди дегенди.

— Сора сен, Фенячыкъ, эм алгъа меннѣ урушуб тебренген эдинъ да,—дедим мен къоркъуб.—Мен алай ойнаб айтхан эдим. Мен хаман да сени джанынгда болама да.

— Бу айтханынъ тюздю,—деди Феня, джаякъларын джан джаулукукъ бла дженгил-дженгил сюрте.—Ол хаман да мени джанлы болады. А Витька Крючков мени джанлы къуру бир кере болгъанды. Кеслери хулиганла, мени джанлы бир кере болмагъанла да бардыла.

Мен юйге чабдым, алай а арбазда Витька Крючковгъа тюз бедим. Сора ол джаны тамагъына тыгъыла, чекни юсю бла бизге юч аскерчи келиб, чегетни, бизни уллу заводубузну кюйдюрюр ючюн джандыргъанларын айтды.

Тревога!

Мен квартирабызгъа чабыб кирдим, алай а анда хар зат да, хар неда къайгъысыз тынч тура эди. Столну джанында къагъыт кесекни юсюне ийилиб, анам гитче циркуль бла чертежгъа бир тегерекчиклени сала тура эди.

— Анам,—деб гузаба кыычырдым мен,—сен юдемисе?

— Акъыртын,—деди анам,—столну кымылдатма.

— Анам, сен нек олтуруб тураса? Сен акъ аскерчилени юсюнден эшитгенмисе? Анам линейканы алыб кыагытны юсюне бир узун иничге сызны тартды.

— Мени, Володячыкъ, заманым джокъду. Хо, границадан ётдюле. Сора аланы менсиз да дженъил тутарыкъдыла. Аны кыойгъа эдинъ да чурукъчугъа мени ботинкаларымы алыргъа баргъа эдинъ.

— Анам,—деб тиледим мен,—бусагыатда ала кыайгылы болургъа боламыды? Феня бла аны анасы кыатыш аэродромгъа барыргъа боллукъмамы? Бизни ары джетиб, ызыбызгъа кыайытханыбыз тенъ боллукъду.

— Огъай—деб джууаб берди анам. Ол керекли зат тюлдю.

— Анам,—деб кыадалдым мен,—эсинъдемиди атам бла сен мени Иркутскга машина бла элтирге тебрегенигиз? Мен да хазыр болгъандан сора, ким эсе да бир джолдаш келген эди. Мангъа орун болмагъан эди, сен да, акъыртынчыкъ тилеген эдинъ (анам чертёжну кыоюб меннге кыарады), сен да менден тилеген эдинъ, ачыуланма да юйде кыал деб. Сен аны унутханмыса?

— Унутмагъанма, энди эсиме тюшдю.

— Болсунму, Феня кыатыш машина бла барыргъа?

— Боллукъду,—деб, анам джюреги кыыйнала кыошду:

— Варварса сен, Володька, адам тюлсе!

— Алайсыз да мени зачётха дери бек аз заманым барды, алай болгъанлыкыгъа, ботинкаларымы келтирирге мен кесим барыргъа керек болама.

— Анам,—дедим мен, кыууанчлы болуб,—сен джюрегинги кыыйнама... Джангы туфляларынъ бла кызыл чебгенинги кий. Тохда мен уллу болсам сеннге чилле джаурукъ алырма, сора ол заманда сен бизде тамам грузинка кибики ариу болурса.

— Болсун, болсун, кете кир!—деб, ышарды анам.—Кухняда эки котлет бла булканы чёрге да кыолунгъа ал. Ачхычны да ал, ансы кыайытсанъ мени юйде табмазса.

Мен эрлей хазыр болдум. Сол хурджунума азыгъымы сукъдум, онъ хурджунума уа оюн, алай а керти браунинге

ушагъан герохчукъну сугъуб, легкой машина кириб келгенин кёрюб, арбазгъа чабдым.

Эм алгъа Феня чабыб джетди, ызындан да Брутик. Биз джумушакъ сахдиян джасдыкълагъа, кесибизни кимле эсе да бирле этиб олтура эдик, машинаны тегерегине да сабийле джыйылыб, бизге сукълана эдиле.

— Билемисе,—деди Феня, шофёргъа кыйыкъ къарай,— кел Брутикни биргебизге алайкъ. Къарачы, ол къалай чынъайды эм ыйнакълайды.

— Сора ананъ а?

— Къайгъырмаз. Ол аны алай дженъил кёрюб къоярыкъ тюлдю, артда уа биз да кёрмеген эдик дербиз. Брутик, бери кел!.. Да кел сен, тюкю теличик!

Ол кючюкчюкню Феня джалкъасындан тутуб, кабинагъа киргизди, мюйюшге басдырды, джаурукъ бла юсюн джабды, сора аллай харамлыкъчы кыыз келе тургъан анасын эслеб, кабинаны потологунда электричество фонарчыкъгъа кезлерин ийди.

Машина арбаздан чыкъды, джолгъа бурулду эм тынчлыгъы бузулгъан орам бла дженъил кетди. Къаты джел ура эди. Тютюню ийиси бурун тешиклеринъи адамыча дыгъы эте эди.

Бирча сыйдам болмагъан джолда машина ёрге-энишге секире чайкъала эди. Брутик деген кючюкчюк джаурукъну тюбюнден башын къаратыб, моторну тыкъырдагъан тауушун анъылай эди. Кёкде тынчлыкълары бузулгъан тели къаргъала уча эдиле. Сюрюучюле сыбыртхыларын уллу таууш этдириб, чакъдыра, къозгъалгъан, кычырыкъ этген сюрююню хыны кысдай эдиле. Къазакъ наратны къатында юч аякълы кишен салыннъан ат сирелиб, къулакъларын да джума, хауаны ийисгей эди.

Бизни къатыбыз бла бир мотоциклист озду. Аны машинасы алай дженъил учуб бара эди, биз арт терезечикден къараргынчы ол бизге гитчеден гитче бола джер бал чибин кибик, таб, ол огъай, бош чибин кибик алай кёрюндю.

Биз мийик чегетни кыйырына джетдик, сора алайда винтовкасы бла бир кызыл аскерчи бизни джолубузну кесди.

— Мындан ары барыргъа боллукъ тюлдю, ызыгъызгъа къайтыгъыз,—деди ол.

— Боллукъду,—деди шофёр:—бу Федосеев деген лётчикни къатыныды.

— Хайыр,—деди къызыл аскерчи, сиз бир кесек сакълагъыз.

Ол сыбызгъысын чыгъарыб начальникни чакъыра, эки кере сызгъырды.

Биз сакълаб тургъанлай дагъыда эки аскерчи келди. Ала эки уллу итни боюнларыннан тагъыб келдиле. Ала овчаркала, Ветер бла Лютта, отрядны къарауулундан ызчы итле эдиле.

Мен Брутикни кёлтюрюб, терезечикден къаратдым. Ол къоркъунчлу затланы кёрюб, итчик къуйрукъчугъун сесгекли булгъады. Алай а Ветер бла Лютта анъа бир тукъум бир эс да иймедиле.

Бизни къатыбызгъа наганы бла винтовкасыз адам келди. Федосеев деген лётчикни къатыны келгенин билиб, козырогуна къолун сала, сора бизни да ие, часовойгъа къолун силкди.

— Анам,—деди Феня,—„Федосеев деген лётчикни къатыныма“ десенъ барыргъа болады, алай айтмай келсенъ а болмайды. Къалай игиди Федосеевни къатыны болгъан. Алайды да?

— Ауузунъу тый, тели!—деди анасы.—Не айтханынъы кесинъ да билмейсе!

Мылы ийис урду. Тереклени арасы бла суу кёрюндю. Да ол Куйчук деген узун эм кенъ кёл чыкъды.

Бир тюрюл, биз ёмюрде кёрмеген, бир ариу тукъум джер ачылды бизни аллыбызда. Джел ура, кёлню башында толкъунлары кёмюкле бола эдиле. Узакъда ол джагъасында уа чегет тегерекни жарытыб джана эди. Алайгъа кёлню юсю бла километр чакълы бирден исси тылпыуу къатыш кюе тургъан чегетни гюрюлдеген тауушу бла чыкъырдагъаны эшитиле эди.

От чайырлы наратланы чырдыларына джеришиб джандыра, аны тили кёзню джумуб ачхан чакълы бир заманчыкъгъа чыгъыб, дагъыда мычымай ызына джерге тюше эди. Сора ол тюбюнде тегерек айланыб, узун исси тиллери бла кёлню сууун джалай эди. Бир-бирде терек ауа эди, сора ол заманда аны джерге тийгенинден къара тютюнню багъанасы сюеле эди, амма олсагъатлай джел уруб, аны джурун-джурун эте эди.

— Анда кече от салгъандыла,—деди, къашларын туюб шофёр.

— Аланы эртде огъуна тутарыкъ эдиле итле бла, от аякъызларын къаралтмаса, Люттагъа да ишлерге къыйынды.

— Ким от салгъанды?—деб, шыбырдаб сорду мангъа Феня.— Сора билмейми джандыргъандыла, да?

— Аман адамла,— дедим акъыртын.

— Аланы бютеу джерни кюйдюрюрге огъайлары болмаз эди.

— Сора дженъил заманда кюйдюрлюкмюдюле?

— Андан сора уа не! Сен бизникилени винтовкалары бла кёрдюнъмю? Ала дженъил огъуна тутарыкъдыла.

— Аланы тутарыкъдыла,—деб бегитди Феня. Ары дженъил огъуна тутха эдиле, ансы джашаргъа къоркъуулуду. Алаймыды, Володя?

— Сен къоркъаса, мен а чырт къоркъмайма. Мени атам къазауатда болгъанында да къоркъмагъанды.

— Ол атанъ эди... Мени атам да...

Машина чегетден чыкъгъанында, биз аэродром болгъан уллу талагъа чыкъдыкъ.

Феняны анасы бизге машинадан чыгъыгъыз, алай а узакъ кетмегиз деб буйрукъ бериб, тёнъертге зданиени, юйню, эшиги таба кетди.

Сора ол бара тургъанлай, летчикле бары, механикле, арбазгъа сюелиб тургъан адамла да къымсыз болдула, бары бирден сёлешмегенлей аны бла саламлашдыла. Феня Брутик бла машинаны тегерегине чабхынчы, мен ол адам джыйылгъан джерге барыб, аланы сёлешгенлеринден Феняны атасы, Федосеев деген летчик, дженъил машина бла тюенене инъирде чегетни от тюшген джерине къараргъа учханын эшитдим. Алай а ол ызына къайытмагъанлы сутка чакълы бир бола эди. Машинагъа авария болгъан болур, неда бир чырмау чыгъыб посадка этген болур дерча эди. Алай а къайда? Насыб болса, ол чегет кюйген джерде болгъан болмаз, не ючюн десенъ, суткагъа от джыйырма чакълы квадрат километрге джайылгъанды.

Тревога! Бизни белгиге сауутлу юч бандит киргенди! Аланы „Искра“ совхозну конюху кёргенди.

Алай а аны ызындан сюре шок атыб, ала аны атын ёлтюргендиле, кесини аягъына джара салгъандыла, конюх ол себебден элни къыйырына алай кеч аны ючюн джетгенди.

Ачыудан джюрегим къобуб, къолумда тутурукъ браунингими

ары бла бери силке, Феняны анасы бла машинагъа келе тургъан бой-лу адамны кёкюрегинде орденине манъылайымы ургъунчу чегет талада ары бла бери джюрюб тургъан эдим.

Ол адам кючлю къолу бла мени тохдатды. Къолумдан ту-турукъ браунингими алды.

Мен джунчудум бетим да къызарды.

Алай а ол адам ышармады, бир чам сёз да айтмады. Ол къарады, кесини къол аязында мени сауутуму чекди. Аны сахдиян палтонуну дженъине сюртюб, ариу халда кесиме берди.

Ол адам эскадрильяны комиссары болгъанын мен артдан билдим. Ол бизни машинагъа дери ашырды. Федосеев деген лёт-чикни тохдаусуз джерде хауада да излегенлерин дагъыда къайта-рыб айтды.

Биз юйге кетдик.

Инъир бола эди, ишни табсыз болгъанын сезиб, Феня дыб демей, мюйюшчюкге къысылыб, Брутик бла да ойнамай эди. Бир кесекден анасыны тобукъларына таяныб, билмей тургъанлай, къалкъыб къалды.

Сора бизге машинаны акъырындан акъырын элте, аллыбызгъа чыкъгъанлагъа джол къояргъа керек бола эди.

Грузовикле, аскер арбала оза эдиле. Сапёр рота да бизге тюбей ётдю. Аллыбыз бла бир къызыл легковой автомобиль да озду, бизни тюл, кимники эсе да—башха Иркутскдан бир на-чальникники болур эди.

Сора джол бош болуб, шофёр машинаны да дженъил джю-рютюб тебрегенлей, неси эсе да бузулуб машина тохдады. Шофёр тюшюб, машинаны тегерегине айланыб, ким эсе да тюшюрген, басханы тишин джерден алыб ахсына, машинаны камерасы бу-зулгъанын, башха чарх саллыгъын да айтды.

Шофёргъа машинаны домкрат бла кёлтюрюрге тынч болур ючюн, Феняны анасы, мен, мени ызымдан да Брутик тюшдюк. Шофёр машинаны ишлерге хар несин хазыр этгинчи, Феняны анасы талачыкъда айлана, Брутик бла мен а чегетни къалынында чаба эм бугъуна ойнай эдик.

Ол мени дженъил табалмаса къоркыгъандан ачы улуб теб-рей эди.

Биз кёб ойнадыкъ. Мен тылпыуум тыйыла, Тюкгючню юсюне олтуруб сагъышха кетдим.

Узакъдагъы гудокну тауушун эшитиб, секириб къобдум, сора Брутикни да чакъыра, чабдым.

Алай болса да, ол бизни машинаны гудогу болмазлыгъын сезиб тохдадым. Бизни машина кѣб тауушлу, ариу макъамлы эди, ол бирси уа грузовикча хыны таууш эте эди.

Сора мен онъ джанына бурулдум, джол таба айландым.

Узакъдан сигнал эшитилди. Алай а тауушну къалайдан келгенин мен анъылаялмадым.

Дженъил огъуна баргъанымдан да онъ джанына чорт айланыб, къарыуумдан келгени кирик чабыб кетдим.

Гитче Брутикчик да, хансда абын-сюрюн эте, ызымдам чабды.

Къоркъгъандан эс ташламасам, мен бир джерде турургъа, не акъыртынчыкъ барыргъа, не джанъы сигналлагъа къулакъ ие турургъа керек эдим. Алай а мени къоркъуу кючлеген эди. Чабыб баргъаным бла бир мырдычыкъгъа кирдим, андан да къургъакъ джерге кючден-бутдан чыкъдым.

Ма энтда сигнал! Меннѣе ызыма къайытыргъа керек эди. Алай а мырдыда батарма деб къоркъгъандан акгыл-тегил бола туруб, эм артында чегетни къалыны бла аллыма, асыры къоркъгъандан къайры баргъанымы да билмей чабдым.

Кюн эртде батхан эди. Ай да бир улуу кѣрюнюб, булутланы арасындан джылтырай эди, мени кийик джолум а къоркъуулу, къыйын эди. Энди уа мен, меннѣе керек джанына бармай, тынч джол таба бара эдим.

Брутик мени ызындан тауушсуз, тѣзюмлю, басымлы болуб чаба эди. Джыламукъларым эртде бошалгъан эдиле, тамагъым къычырыкъ бла хахайдан хырха болгъан эди, манъылайымы сууукъ тер басхан эди, фуражкам тас болгъан эди, джаягъым узунуна сыдырылыб, къанагъан эди.

Мен эм артында арыдым, сылыт болуб тохдадым да бир деп-банлы дупбурну къум башында къауданнѣа олтурдум. Алайда мен къымылдамагъанлай, иги солууун алыб бошагъан Брутик хамхоту бла тохдаусуз къарнымдан тебериб, аягъы бла мени тырнагъанын эслегинчи, джатхан эдим. Ола, мен не билейим, хурджунумда чырмалгъанны сезиб, аш излей кѣре эдим. Мен анѣа булканы бир кесеги бла котлетни джартысын бердим. Къалгъанын, асыры да ушатмагъанлай, кесим чайнадым, сора джылы къумда

чунъурчукъ этиб, бир кесек къаудан да джыртыб, тутурукъ браунингими да къолума алыб, кючюкчюкню да кесиме къысыб танъ атхынчы джукъламаз акъыл бла джатдым. Тереклени арасында къаранъыда, айны хар нени да тюз, бирча кёргюзмеген джарыгъында мени кёзюме бир бёрюню джашил кёзлери, бир айюню тюклю хамхоту кёрюне эдиле. Дагъыда мени кёзюме башха эм ачыулу адамла базыкъ нарат тереклени артларында бугъунуб, бир джерден къараб тургъанча кёрюне эдиле. Минутла озгъан сайын къоркъуула къорай, аланы орунларына башха къоркъуула келе эдиле.

Ол къоркъуула асыры кёбден, мен, аладан арыб, башымы бир джанына буруб, сыртымдан джатыб джанъыз кёкге къараб турдум.

Джукълаб къалмаз ючюн, джукъу басхан кёзлерими къагъа, мен джулдузланы санаб башладым. Алтмыш ючню санадым, джанъылдым, тюркюрдюм да бурсуха ушагъан бир къара булут башха булутну ызындан сюрюб, аны кенъ ачылыб тургъан тишли аузуна урур акъыл бла баргъанын сынаб башладым. Алай, а бу ишге ючюнчю бир арыкъ узун булут къошулду, сора баймакъ аягъы бла айны джарыкъ фонарын джабды да къойду.

Къаранъы болду, джанъыдан джарыкъ болгъанында уа, ол бурсуха ушагъан булут, не ол тишли булут джокъ, джулдузлу кёкде да сюзюлюб бир уллу самолёт уча.

Аны кенъ ачылгъан терезелеринден ариу джарыкъ чыгъа эди. Столну джанында, гокга ханслары бла вазаны да арлакъгъа тюртюб, самолетну ичинде анам кесини чертёжларына къарай олтура эди. Сагъатына да аз-аз кёз джетдире, мени былай кёб къалгъаныма сейирсине эди.

Сора чегет таланы джаны бла кетиб къалды деб асыры къоркъгъандан, тутурукъ браунингими алыб аны кёкге тутуб атдым. Тютюн бютеу таланы басды, мени бурнума, аузумда да кирди. Сора браунингден чыкъгъан таууш самолётну кенъ къанатларына джетиб, юй башы къанджалгъа ауур таш тийген заманда болгъанча эки кере зынъырдатды.

Мен ёрге турдум.

Танъ ата эди. Мени тутурукъ браунингим къумгъа атылыб тур аэди, аны къатында асыры да онъсунмай, бурну бла ары-бери эте, Брутик чёгелеб не ючюн десенъ, кече джел башха джанын-

дан уруб, бизни талагъа тютюнню бир азын келтирген эди.

Мен къулакъ ийдим. Алда, онъ джанында, темир таууш чыгъа эди. Мени тюшюм къуру тюш тюл эди. Алай эсе, аллымда адамла болургъа керек эдиле, ол себебден къоркъаргъа да керек тюл эди.

Джарны тюбюнде бара тургъан суудан ичдим. Суу джылы, айтыргъа, исси эди. Сора кеси да къара чайыр бла къурум татыу эте эди. Суу къайда эсе да чегет джаннъан джерде чыгъа болур эди.

Джарны ол джанында чапыракълы алаша чегет башлана эди. Тютюнню ийиси амалтын чегетни ичинден джаны болгъан зат бары къорагъан эди, къуру къумурсхала, къалгъан заман-ладача кеслерини джумушакъ юлдеринде акъыртын къозгъала эдиле, талгъыр макъала да, узакъда джашар джер табмазларын билиб, джашил батмакъны къатында хырха таууш эте эдиле.

Мырдыны тегерегине айланыб чегетни къалынына кирдим. Сора, узакъ болмай, мен, темирлени бир-бирине уруб этдиргенча, ким эсе да чегюшчюк бла челекчикни къанджал тюбюн туйгенча юч кере къаты таууш эшитдим.

Мен сакъ, алгъа барыб башладым. Баш джанлары кесилген сыннъан тереклени, толтуруб тургъан чырпыланы эм бутакъланы къаты бла бир адаргы талачыкъгъа чыкъдым. Сора былай-да самолёт, къалай эсе да, бурнун да ёрге тутуб къанатын да бюгюлген бусакъны юсюне салыб, джампайыб тура эди. Тёбен, самолётну тюбюнде да бир адам олтуруб тура. Гайкаланы ачыучу къурч ачхыч бла ол моторну темир къабын бирча ура эди.

Ол адам а Феняны атасы—Федосеев деген лётчик эди.

Бутакъланы сындыра, мен аны къатына джууукъ барыб таууш этдим. Ол гайка ачхычны бир джанына атды. Мени таба айланды (ёрге къобала болмаз эди), сора меннъе эс ие къараб, сейирсиниб сорду:

— Хей, сейир-тамаша! Меннъе насыбха къайдан чыкъдынъ?

— Сизмисиз?—деб, не айтыргъа билмей сордум.

— Хо, бу менме. Бу уа...—ол, бармагъы бла аууб тургъан самолётну кёргюзюб, бу мени атымды. Сернек бер. Адамла джууукъ-дамыдыла?

— Сернигим джокъду, Василий Семенович, адам да джокъду.

— Къалай джокъду? О, шайтан!—Сора джюреги къыйналыб

бети тюрленди, не ючюн десенъ бысдырла бла байланыб тургъан аягъын орнундан тебдирген эди.—Къайдадыла миллет, адамла?

— Киши джокъду, Василий Семенович. Джанъызма, мен сора ма... мени итим.

— Джанъыз? Хмм... Ит?... Да, сени танъ итинъ барды!.. Да, сора бир айт, сен мында кесинъ джанъыз не этесе? Къуурулгъан грибле, кюл кёмюрмю джыяса?

— Василий Семенович, мен джукъ да этмейме. Мен чабыб бара эдим, эсде-бусда болмай тургъанлай таууш эшитдим, мен кесим да мында адамла бардыла деб тура эдим, ол а сиз кёре эдим. Сизни уа барысы да излейдиле, излейдиле...

— Да-а, адамла... Мен а энди „адамла“ тюлме. Сора сени джаягъынъ бютёу неден къан болгъанды? Банканы ал да йод джагъыб, баралгъанынъча аэродромгъа бар. Анда былай ариуу-ракъ, мени ызымдан дженъил келирча айт. Ала мени, аллах биледи, къайда излегенлерин, мен а тюз къатларындама. Чу, эшитемисе? —Сора ол бурун тешиклери бла джелни татлыракъ угар ийисин гартды.

— Василий Семенович, мен аны эшитеме, алай а бир джерге да джол танымайма, кёремисиз мен кесим да аджашыб айланама?

— Фью-фью!—деб сызгъырды лётчик Федосеев.—Алай эсе, джолдаш, экибизни да ишибиз къолай болмазгъа айланады. Сен аллахха ийнанамыса?

— Василий Семенович, алай нечик айтасыз! Сиз мени таныяла болмазсыз? Мен Володькама. Сизни арбазыгъызда, джюз бла джыйырма тёртюнчю квартирада турама.

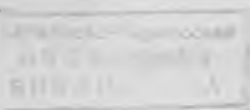
— Да ма, Володька, сен ийнанмайса, мен да ийнанмайма. Алай эсе къуджур затлагъа ышаналлыкъ туююлбюз. Ол терекге мин да, анда не кёрсенъ, аны меннъе айтырса...

Беш минутадан мен аны эм тёпбесине миннъен эдим. Алай юч джанындан да мен кёрген къуру чегет эди... Тёртюнчю джанындан а бизден беш километр чакълы бирден, чегетден бир тютюнню булуту бизни таба акъыртын келе эди.

Джел бирча, хаман бир джанындан уруб турмай эди. Хар минут сайын уллу кючю бла уругъа боллукъ эди.

Мен терекден тюшюб муну барын лётчик Федосеевге айтдым.

Ол кёкге къарады. Кёк тынчлыкъсыз эди. Лётчик Федосеев сагъышланды.

кар. 217

— Бери тынъыла,—деб сорду ол.—Сен картаны билемисе?

— Билеме,—дедим мен: Москва, Ленинград, Минск, Киев, Тифлис...

— Ой сени огъесе, къалай огъартын сермейсе! Сен дагъы да: Европа, Америка, Африка, Азия,—деб башласанъ эди ўа. Мен сени картада джолну сызыб кѣргюзсем танияллыкъмыса дейме?

Мен джунчудум:

— Къайдам, Василий Семенович. Биз аны географиядан окъугъан эдик. Мен, не эсе да „къолайсыз“...—Эх баш! Палах олду да „къолайсыз“... Болсун, къолайсыз биле эсенъ, да къойсакъ игиди. Ма бери къара, деб къолун узатды. Талада арлакъгъа бар. Бетинъи кюннѣ айландыр. Кюн сол кѣзюнъю къыйырына тиерча атла. Сора ол сени направлениенъ, къалай ары айланнъанынъ боллукъду. Бери кел да олтур.

Мен барыб олтурдум.

— Хы айт, не анъыладынъ?

— Кюн сол кѣзюнъю къыйырында джылтырарча,—деб акгылтекгил башладым мен.

— Джылтырарча туююл, тийерча. Джылтырагъандан кѣзлеринъ сокъур болуб къалыргъа боллукъдула. Эсинъде тут: сени акъылынъа не келсе да, ол направлениеден башха джары тайма, джети-сегиз километрден Кальва деген суўну джагъасына тюртюлгюнчю, хаман аллынъа барыб тур. Ол былайдады, кетер джери джокъду. Кальвада ўа, тѣртюнчю ярда, хар заманда да адам кѣбдю: анда чабакъчыла, чалкъычыла, уўчула... Алгъа кѣргенинъе къадал. Сора не дериксе...

Олсагъатдан Федосеев кесини сыннъан самолѣтуна, къымылдамагъан, бысдырла чырмалыб тургъан аягъына къараб угар хаўаны ийисгеб башын булгъады.—Алагъа не айтыргъа керегин, мени акъылым бла, сен кесинъ да билесе.

Мен секириб ѳрге турдум.

— Тохда!—деди Федосеев. Ол джан хурджунундан бочхасын чыгъарыб меннѣ берди.—Биргенъе ал.

— Некъ?—мен анъыламадым.

— Ал,—дебкъайгъырыб айтды ол.—Мен аўругъа боллукъма, тас этерге боллукъма. Артда манъа берирсе тубесек, манъа болмаса, мени къатыныма, не бизни комиссаргъа берирсе.

Ол айтханы мени джаныма джарамады, кёзлериме джыла-мукъла ургъанларын сездим, эринлерим а къалтырадыла.

Алай а лётчик Федосеев манъа хыны къарагъанын эслегенимде, аны айтханын этмей къояргъа болалмадым. Мен бочханы къойнума сугъуб, бели баууму да къаты тартыб, Брутикге сызгъырдым.

— Тохда!—деб, дагъыда тыйды мени Федосеев. — Сен, ким болса да НКВД-ден адамны не бизни комиссарны менден алгъа кёрсенъ, мен от тюшген джерде, джыйырма тёртюнчю участокда, бирсикиюн онтогъуз сагъат отуз минутда юч адамны кёргеними айт. Уучуладыла деб тура эдим. Мен энишге тюшгенимде, ала джерден самолетха шкок атыб, бензин бакны тёкген эдиле. Къалгъаны анъыланлыкъды. Энди уа, джигит, алгъа атлан!

Адамны къутхарыр ючюн, кесинъ танымагъан, къаранъы чегетни ичи бла джолсуз, сол кёзюнъю къыйырын джарытыб турлукъ кюнден ышан этиб, узакъда Кальва суугъа чабмакълукъ къыйын ишди.

Кёб кере мен джолумда чегетни къалын шындыкларындан, тик джарчыкъладан, батмакъладан тегерек айлана джанларгъа керек бола эдим. Федосеев айырыб алай къаты айтмаса, мен он кере джанъылыргъа ,аджашыргъа боллукъ эдим, не ючюн десенъ, кюн кюн болса да, ызыма, тюнене кече къалгъан джериме, баргъанча кёрюне эди.

Бир-бирледе тохдай, суу манъылайымы сюрте, къоркъгъандан мени ызымдан чабыб, артха къалмай узун тилин да чыгъарыб, меннъе джукъ анъыламагъан кёзлери бла мыдах къарай келген, анъысыз Брутикни да сылай, мен тохдаусуз арымай-талмай, алгъа бара эдим.

Бир сагъатдан кючлю джел урду, кёкню къалын мутхуз тубан джабыб бошады. Бир талай заманны кюн мутхуз тамгъача, тубан чарсда таныла турду, андан сора ол тамгъа да тас болду.

Мен аллыма дженъил эм эслеб бара эдим. Алай а бир кесек замандан аджашыб баргъанымы билдим.

Мени башымда кёк бирча хыны эм тюз болгъан эди. Сора сол кёзюм бла къой, эки кёзюм бла да мен анда бир тукъум бир джарыкъ ышан таныялмай эдим.

Арадан дагъы да эки сагъат чакълы бир заман озду. Кюн

джокъ эди, Кальва джокъ, къарыу джокъ, ол огъай, къоркъар къарыу да джокъ, менде кългъан суусабдан кюймеклик бла арымакълыкъ, сора мен арт ахырында бир кълалын джерк кенни тубюнде салкыннъа аудум.

„Сора ма джашау деген“, — деб, кезлерими кысыб сагъышландым. — Джашайса, сакълайса: бир таб заман болур, бир эсинъе келмей тургъан зат болур, олсагъатда уа мен... мен... а мен неме? Анда самолёт ууалгъанды, ары от сюркелиб барады. Анда жаралы лётчик болушлукъ сакълаб турады. Мен а томурауача, хансда джатыб, анъа бир къарыу этерге кълумдан келмей турама“.

Къайда эсе да, узакъ болмай бир къанатлычыкъны сызгъыр-гъан тауушу чыкъды, мен илгендим. Баш джанымдан тук-тук! Тук-тук! деген таууш эшитилди. Кезлерими ачыб тюз башым базыкъ бусакъ терекни тёнъегинде мен агъач тауукъну кёрдюм. Чегет джансыз, джашаусуз болмагъанын мен кзуру былайда эследим. Анда таланы башында сары, кек гёбелекгеле уча бурула эдиле. Тюрлю-тюрлю каскала тохдамаздан джырлай эдиле. Мен ёрге тургъунчу, мочалкача суу Брутик мени туура къарныма чынъады, силкиниб сууукъ сууну кенънъе ууакъ чача. — ол къайда эсе да джуууннъан эди.

Мен секириб туруб, кёкенле таба чабыб, кзууанч таууш этдим. Не ючюн десенъ, кёб болса бир къыркъ атлам чакълы бирде тубан кюнню джарыгъында Кальва деген кенъ суу кесини толкъунларын элте эди.

Мен суугъа джууукъ бардым да тегерегиме къарадым. Не онъ джанындан, не сол джанындан, не сууну юсюнде, не джагъасында киши джокъ эди. Не межам, не адам джокъ эди, не чабакъчыла, не агъашчыла, не чалкъычыла, не уучула джокъ эдиле. Лётчик Федосеев айтхан Тёртюнчю ярдан бир джанына асыры кетген болур эдим. Алай болса да сууну ол бир джагъасында чегет талачыкъда мен болгъан джерге километрден джууукъ болмагъан бир джерде тютюнчюк чыгъа эди, сора алайда гитче шалашны къатында арбагъа джегилиб бир ат сирелиб тура эди.

Санларым джызылдадыла. Кълларым бла бойнумда туклерим ёрге-ёрге турдула, имбашларым безгеги тутхан адамны имбашлары титирегенча титиредиле, не ючюн десенъ, мен Каль-

ваны ары джанына джюзюб ётерими кёзюме кёргюзе эдим. Мен иги джюзе билмей эдим. Кертиди, ол кирпич баўланы артында прудну бир джанындан бир джанына, ары бла бери джюзюб ётеллик эдим. Таб андан озуб, аны бир джанына ётгенден сора къайытыб ызыма да ёте эдим. Ол а не ючюн десенъ, не терен джеринде да суу мени сакъалымы тюбюнден ёрге бармай эди.

Мен сюелдим да шум болдум. Сууда джонъурчхачыкъла, бутакъла, ханс усдукгула, кёбген кёмюкню кесеклери да бара эдиле.

Керек болгъандан ары, Кальваны бир джанындан бир джанына джюзюб ётерими биле эдим—ол, мен арыб, сууда тунчугъурча кенъ туююл эди. Алай а кёзню джумуб ачхынчы эс ташласам, къоркъсам бир джутум сууну уртласам, андан джыл алгъа чырт алай кенъ болмагъан Лугарка деген суучукъда болгъанымча болурум, батарымы биле эдим.

Мен сууну джагъасына бардым, хурджунумда ауур тутурукъ браунингими алыб суугъа шууулдатдым.

Браунинг оюнчакъды, энди уа мени къайгъым оюн тюлдю.

Ары джанына дагъыда бир къарадым, бир уууч сууукъ сууну алдым. Джутдум, джюрегим басылыр ючюн. Талай кере терен ахсындым. Суу таба атладым. Керексиз затха къарыууму сыраф этмез ючюн, къум джагъадан тебреб суу тюз сакъалымы тюбюне джетгинчи джюрюб бардым.

Мени ызымдан бир шашхын улугъан таууш эшитилди. Ол а не эди десенъ, Брутик, акъылындан чыкъгъанча, джагъаны ары бла бери чаба.

Аны бармагъым бла чакъырдым, джётел этдим, тюкюрдюм.

Сора сууну аякъларым бла артха тюрте, чачмазгъа кюреше, джюздюм.

Сора, башым сууну юсюне джууукъ болгъанында, ол джаны меннъе бек узакъ кёрюндю, да къоркъмаз ючюн, мен кёзлерими суугъа къатдырдым.

Алай бла. акъырынчыкъ, кесиме кёл эте, къоркъмазгъа артыкъсыз да ашыкъмазгъа, силкине, мен алгъа барыб турдум.

Ма суу да сууукъ болду, джагъа кёкенле онъ джанында къалыб тебретиле—бу мени суу алыб баргъаныды, амма мен алай боллугъун биле эдим да, ол себебден къоркъмадым. Эл-

син аймысына мени ишим акъырын, алдан алгъа... Джагъа аз-аз джууукълаша эди.

Бусакъ терекни кюмюш бетли, юслерин пух басыб тургъан чапыракълары кёрюне эдиле, суу а мени тохдаусуз къум айланчха элте эди.

Алайда алкъын къоркъуу джокъ эди. Эсде-бусда болмай тургъанлай мени арт джанымда ауазла эшитдим. Ызыма къараргъа умут этдим, алай а таукел болмадым.

Дагъыда ызымдан суу чайпалгъан таууш эшитдим, айланыб къарагъанымда, хамхотун да ёрге тутуб, арт къарыуун да салыб Брутик бир джанымдан мени таба джюзюб келе.

„Сен сакъ бол, джууугъум!— деб, мен къайгъы эте ойлашдым.— Сен меннге келме, ансы экибиз да кетербиз суу тюбюне“.

Бир джанына секирдим, алай болгъанлыкъгъа баргъан суу мени ызыма тюртдю. Алайчыкъда таб тюшюб налат Брутик, тырнакълары бла да тырнаб ачыта, тюз бойнума миниб тохдады.

„Энди бошалдым!“—деб башым суугъа ташая мени кёлюме келди,—энди иш битди“. Чючкюре эм чачая мен сууну башына чыкъдым, къолларым бла сермегенимде, Брутикни ачы къансыб башыма миниб баргъанын сездим.

Ол заманда арт кючюмю джыйыб, мен Брутикни быргъадым, алай а аузума бурнума да суу толкъун урду. Мен суудан къарылдым, къолларымы амалсыз силкдим, дагъыда ызымда джагъада тауушла, ит дауурла эшитдим.

Алайда дагъы да бир суу толкъун джетди, бауурумдан сыртыма тюшюрдю, сора чынъ артда болуб эсимде къалгъан зат,—кюнню таягъыны булутдан къарагъаны бла бирге не эсе да бир эрши хамхоту, уллу тишли ауузун кенъ ачыб мени кёкюрегиме чабханы.

Арта билдим, мен Федосеев деген лётчикден айырылгъандан сора, арадан эки сагъат кетиб, Лютта деген ит уллу джолдан мени ызым бла адамланы лётчикге элтген эди. Сора кесине бир болушлукъ тилерден алгъа, Федосеев деген лётчик булут басыб тургъан кёкню кёрдюсюб, мени ызымдан джетерге буйрукъ этгенди. Ол инъирде огъуна башха, Ветер деген ит чегетде сауутлу юч адамы тутханды, ол чегетлени аны бла бирге бизни уллу джангы заводубузну кюйдюрюрге деб чекден ётгенлени.

Ала бла атылышыу болгъан заманда аланы бирин ёлтюрюб, экисин а буугъандыла. Алагъа уа кечим болмазын бизиги биле эдик.

Мен юйде джатыб тура эдим.

Джууургъанны тюбюнде джылы эм джумушакъ эди. Будильник хар замандача таууш эте эди. Кухняда крандан суу чачыла эди. Анам бетин джууа кёре эдим. Ма ол мени къатыма келди, юсюмден джууургъанны тартды.

— Тур, махданчакъчыкъ!— деди ол, къалын къара чачын таракъ бла басымлы тарай.

— Мен тюнене сизге собраниеге барыб эшигигизден тынъылагъанымда, сени махданнъанынъы эшитдим: „Мен секириб ёрге турдум“, „мен алгъа атылдым“, „мен алгъа чабдым“... Сабийле уа, телиле, олтуруб къулакъларын сенинъе ийиб, кертиди деб турадыла.

Алайда мен чырт къайгъырмайма, чибинлемейме, чарламайма.

— Алайды, — дедим мен ёхдем, — сен кийимлеринъ бла Кальваны бир джанындан бир джанына ётуб кёрчю!

— Иги „джюзюб кёрчю,“ сени келегинъден тутуб суудан ит Лютта чыгъаргъанында! сен а, герой, андан эсе ауузунъу къысыб турсанъ иги эди. Мен Федосеевге соргъанма. „Сизни Володька меннъе келиб, бети агъарыб, къалтырай...— деди. — Мен географиядан „къолай тюлме“, — дейди. Кальвагъа барыргъа кючден бла бутдан аууздандыргъанма!

— Ётюрюк! — Мени бетим тюрлениб, орундан секириб туруб, анамы кёзлерине ачыулу къарадым.

Алай а мен анам накъырда этиб айтханын анъыладым, не ючюн десенъ, аны кёзлеринден, меннъе къайгъы болуб джылагъаныны ызы ол сагъатда да кетиб бошамагъан эди. Айтыргъа суймейди ансы, кёб болмай мени ючюн бек джылагъанды. Аны алай меннъе ушагъан халиси барды.

Ол мени чачымы ары-бери сылай, былай айтды:

— Володька, тур. Бстинкаланы ал да кел. Мени заманым джокъду.

Ол кесини чертёжларын, готовальнясын, линейкаларын алыб зачётха хазырланыргъа кетеди.

Мен ботинкаланы алыргъа чабыб барама, алай а арбазда мени балкондан кёрюб, Феня къычырыкъ-хахай этеди.

— Кел!— дейди ол.— Дженъил келе кир, сени атам чакъырады!

„Болсун, деб ойлашама мен, ботинкаланы келтирирге дагъы да табарма заман“.

Сора мен баш этажлагъа чыгъама.

Анда Феня чабыб келиб, мени этеклеримден тутуб атасыны комнатасына тартады. Аны аягъы чыкъгъанды, ол байланыб орунда джатады. Аны къатында дарманла къатыш бир джити бычакъчыкъ бла къурч миз да турадыла. Ол не эсе да этеди. Мени бла саламлашыб бошагъандан сора, мени суу таба къалай чабханымы, къалай аджашханымы: дагъыда джанъыдан Қальва деген сууну къалай табханымы юсюнден сорду.

Сора ол джасдыкъ тюбюне узалыб, меннъе сагъатха ушаш тегерек, къадауу эм айлангъан фосфор картушкасы бла, ачыладжабыла тургъан крышкачыгъы бла бир джылтырауукъ никель компас берди.

— Ал, картаны иги билирге юрен. Бу сенин менден сау-гъа болсун,— деди ол.

Мен аны алама. Аны крышкасында, ариу, мен чегетде самолётну къатында Федосеевге тюбеген джыл, ай, число джазылыб тура эди, тюбюнде уа былай джазылыб эди: “Курнаков Владимирге Федосеев деген лётчикден“.

Мен кымсыз болуб турама. Ёллюкдюле бизни арбазда бютёу джашчыкъла, тирилмезден ёллюкдюле. Менден алагъа не джазыкъсынуу, не кечиу боллукъ туююлду!

Мен лётчикни къолун кысыб, Фенягъа чыгъама. Экибиз да терезе тюбюнде, ол нени эсе да шыбырдайды, мурулдайды, мен а анъа чырт тынъыламайма.

Сора ол мени дженгъимден тартыб былай айтды:

— Хар не да иги болду, алай а ол джарлыгъа къыйналама. Ол суугъа кетди, Брутик!

Алайды, Брутикге мен да къыйналама! Алай а не этериксе, къазауат къазауатды.

— Олсагъатда биз аны аузуна конфетни сукъмасакъ, ол бизге тагъыллыкъ туююл эди, — деди Феня.

— Ким биледи, ол сагъатда ит джыйыучула келиб, тутуб ящикге салыб, сора терисин союб алсала уа,— деб Феняны бу-

шуўн унутдурургъа кюреше эдим.— Ма сеннъе сора башха аджал. Ол анданмы игиди?

Терезеден бизге чегетле кёрюнедиле. Отну джукълатхандыла, алай а бир-бир джерледен тютюнчюк чыгъады, ансы анда да кеслерини ишлерин арт бригадала бошайдыла.

° Терезеден бизни джанъы, элибизни адамы бары ишлеген уллу заводну тегереги бла эки къат темир чыгъана буруу тартылыбды. Мюйюшлеринде уа агъач щитлени тюрбюнде кече кюн да часовойла турадыла.

Былайдан огъуна Феня бла меннъе сынджыр, темир тауушла, моторланы гюрюлдегенлери, пар чёгючню аур ургъаны да эшитиледи. Бу заводда не этгенлерин билмейбиз. Билсек да, кишиге айтырыкъ тюрюл эдик.

1939 дж.

КЕЧЮУНЮ КЪАТЫНДА.

Бизни батальон элге кире эди.

Джаяу колоннала этдирген букъу, снарядланы чачылгъанлары джайгъан къум, немецле кюйдюрген юйлени учхуму зыбыр нартюх чапыракъланы, бишиб, джыйылмай тургъан балийлени юслерин къалын джабыб эдиле.

Билмей тургъанлайларына тутулургъа джетген немец батарея къабхакъдан ашыгъыш баш заставаны джандырыучу снарядла бла урду.

Джаннъан отла джыланлача, таууш этиб, къатыбыз бла учдула. Олсагъатлай огъуна ичи бош колхоз бауну салам башы кюнде акъсыя джарыкъ кёрюне джанды.

Полк комсомолну секретары Цолак Купалян, джерге джатынчы, бир кесек заманнъа бойну аллы бла, бары да орнундамыды, комбат а къайдады бу сагъатда деб, тегерегине къарады.

Батальонну командири тамада лейтенант Прудников къатыбызда, юйню артында эди. Атдан тюшюб, джюгенин ординарецине тутдуруб, былай приказ берди: тёртюнчю ротагъа къазауат бара тургъан рубежни алыргъа, бешинчи анъа болушургъа, алтынчы кесини флангын сакълай, бешинчини да кёзден иймезге.

Андан ары приказа разведчиклеге, пулеметчиклеге, минометчиклеге, связны взводларына, артиллериядан связнойлагъа бериле эди...

Ма сора тёртюнчю кетди, бешинчи кетди.

Барысы кетди, алай демеклик, мюрзёу сабанланы ичи бла, башларын къумгъа тиреб, бетлерин хансны, джерни, мырдыны юсюне ышый сюркелиб бара эдиле.

Дюнъюрдеген таууш ёсгенден ёседи.

Тушманны минометлары урадыла. Юйле джанадыла. Адам кёрюнемейди. Аны ючюн бу тюрлю-тюрлю ауазлы дауурну, сыйытны арасында бир тукъум бир низамы болмаз, болургъа да амалы джокъду дегенча кёрюнеди.

Алай а дженъил огъуна бу бойну кёзге кёрюнеген темир низамы болгъаны белгили болду.

Ма къапхакъ тюбюнде кеслерини ауур джюклерине ашыгыш орун ала минометчикле от ачадыла.

Комсомолец Сергеенко гардош битген тюзню юсю бла, бир къабыргъасындан бир къабыргъасына ауа, телефон чыбыкъны тартыб барады. Радист къалын чертлёуюк кёкенни тюбюнде кирпиге ушаш гитче станциячыкъ салады.

Эсде-бусда болмай тургъанлай: ба-ба-ба! деб керекли джерге къурмагъанын билдирди. Несин эсе да кюйдюрдю—джыйырылды, ящикни индекге кёчюрдю, наушниклени къулакъларына илиндирди, сора нени эсе да бурады, джарашдырады.

Тёртюнчю рота ал рубежге чыгады. Ма къыйырда юй. Юч минутну мындан алгъа былайда тушман болгъанды. Ол къачханды. Эс ташлаб, ашыгыш энтда бусагъатда да тёбен, тушман солдатла бир кёкенден бир кёкеннге киредиле. Бир, эки, юч... онбеш... къыркъ! Тохда! Энди къыркъдан озду... Максимни тёбен аягъындан басды, сан къысха тюрленди.

Джибиген пулеметчик пулеметну бара тургъанлай бошлады, сан къысха тюрленди.

Юй. Полгъа джасдыкъла, къуш тёшекле атылыбдыла. Былайда ала джукълаб тургъандыла.

Стол. Столда табакъла, къашыкъла, ичинде сютю бла аууб тургъан къошун. Былайда ала бушдукълагъандыла.

Башы кенъине ачылыб тургъан кюбюр, ичинде буршу ич кийимлери бла. Гугурукгучукъла тигилген бир джан джаулуку. Сабий уюк. Былайда ала тонагъан этгендиде.

Кюбюрню арты бла къабыргъада кёмюр бла базыкъ тартылыб, гыбыгъа ушаш фашист знак салыннъанды.

Кишиге къыйынлыгъы болмагъан юнню къабыргъалары тоб атылгъандан, къыйынлыкъдан, ачыудан къаалтырайдыла. Бой барады. Будайны ичи бла, неге эсе да къайгъысы билине, батальонну штабыны тамадасы Шульгин дженъил атлайды.

Эсде-бусда болмай тургъанлай ол дженъил чегелейди. Сора ёрге турады, кесини аягъына не болгъанын билмей къарайды. Аягъы сауду, амма чуругъуну башын осколок кесгенди. Ол сорады:

— Комбат къайдады? Прудниковну кёрмегенмисиз? Ол бусагъатда анда эди.

„Алайда“, дупбурчукъну артында, кёб болмай командпункт болгъан джерде, мина атылыб бауну чачханды, да ол, тегерегинде къалын будайны башын къабындыра, джанады.

Штабны начальнигини бетинде кесини комбатына къайгъы этгени танылады. Ол дивизияда эм иги полкну эм иги, эм таукел комбатыды.

Ол, немецлени трубалары джанынъы къыяргъа кюреше, джюрегинъе къоркъуу сала, атака бла къоркъутурча, къычырыб согъа туруб полкну командири телефон бла: „Бу неди?—деб, соргъан заманда, эринлерин бир-бирине джыйыб, кюлюмсюрей:

— Джолдаш командир, хар зат орнундады, музыка башланады. Бусагъатдан мен да пулемётла бла кесими гаммамы джазарыкъма,—деб былай джууаб этген комбат эди. Билмей тургъанлай комбат бойнунда кёзюлдюрёуоклери, хумпурунда простой „ТТ“ пистолети бла тютюнден сау-эсен чыгъыб къалды.

Анъа къууанадыла. Кесини юсюнден соруугъа ол джууаб этмейди да приказ береди:

— Оборонагъа кёчезиз. Былайда тушманны уллу кючю барды. Меннъе артиллерия бла связны беригиз. Роталаны барыны командирлери окопала этиб, кеслерин деменъили бегитсинле.

Сергиенко быягъынлай мырды тюзню проводну тартады.

Ма ол джыгъылды, алай а джаралы болмагъанды. Ол арыгъанды. Бетин мылы джерге салыб аур солуйду. Сора ол башын буруб къарагъанында, тюз къатында, аны аузуну аллында чачылгъан минадан болгъан чунъурну эслейди, табакъчыкъны тюбюндеча, анда бир кесек суучукъ джыйылгъанды. Ол башын энишге тутуб суучукъну джугланыб ичеди, сора мырды джыгъылгъан бетин ерге тутуб катушкасы бла алгъа сюркелди.

Талай минутдан полк бла связь джарашды. Приказ келеди: „Бусагъатдан огъуна кечюгюз...“ Эсде-бусда болмай тургъанлай приказ келгени тохдайды.

Комбат Купаляннъа хыны къарайды: къайры кечерге?

Бу фронтда, солджаныбызда аллыбызда да бой барады. Кенъ джерде сермешюу барады, узель сахар ючюн кюрешедиле. Приказ: „Бусагъат, тушманни уллу къарыууна къарамай, анъа атакагъа киригиз“—дей эсе уа?

Ол заманда командирлени алгъа салыргъа. Коммунистле бла комсомолецлени да алгъа салыргъа. Таукеликни барын бир джумдурукъгъа джыйыб, наступление этерге.

Комбат арт оноуларын... этеди.

Билмей тургъанлай связь джанъыдан ишлейди. Приказ а былай айта кере эдим:

„Къараусуз бойдан чыгъыгъыз. Сууну кечюуонден ётюб 165 мийкликни алыгъыз“.

Къызыл аскерчини—связистни энтда суу ичери келеди. Ол къыйырда юйге чабыб киреди.

Ол бютёу болгъан оюлуб, чачылыб тургъанын кёреди.

Ол къабыргъада гыбыгъа ушаш крестни кёреди.

Ол анъа тюкюреди.

Кёмюр бла аны бузады. Дженъил огъуна кесини къызыл аскер джудузуну суратын салады.

Батальон, кечюуде джыйылады.

Джагъада палаткаланы, кетенлерини юслеринде ол джанына ётерлерин сакълаб джаралыла джатадыла. Ма аланы бири кёзлерин ачады. Ол къарайды, ёсюб келген тауушха тынъылаб сорады:

— Джолдашла, сиз мени ол джанына ётдюрюкюсюз?

— Багъалы тенъ, сени джашауунъу сакълар ючюн лётчик-

ле, ахыр минутха дери ата-ата санъырау болургъа джетген минометчикле тушманны джерге кысыб сени джашауунъ ючюн кюрешедиле.

— Эшитемисе? Ол сennъе ары джанына ётерге джол ача, 9 километрге Баш командованиени резерв полкларыны батареясы кесини кючлю отун ачханды. Биз сууну ары джанына рахат ётербиз. Тютюн ичерге сюемисе?—Огъай! Сора кёзлерины кысыб, сёлешмей тур. Сен сау боллукъса, тушманны аджалын, миллетинъи, кесинъи да махдауугъузну энтда кёрюсе.

*Къазаут эте тургъан армия
1941 дж.*

КОМСОМОЛ ТЁЛЮ, САЎУТНУ КЪОЛГЪА АЛ!

Къазауат!

„Мен тушманни кёрюб болмайма, дейсе,—сен.—Мен аджалдан къоркъмайма, аны улуу джийиргеншли ишге санайма. Винтовка беригиз, мен да окъ бла, сюнью бла Родинаны къорууларгъа барайым“,—дейсе сен.

— Бары да сеннге иги анъылашыннъанча кёрюнедн. Винтовканы арт агъачын билек къошуна кенделен, тебен аягъындан тартдынъ, атылыб гюрюлдеген таууш чыгъады.

Бетден бетге, кёзден-кёзге алгъа узатылгъан бычакъ джылтырайды, джау сылыннъан кёкюреги бла джерге ауады.

Бу бары да кертиди. Алай а сен тюз марай, ышанлай билмесенъ, сен атхан окъ джараусузду, ол окъ къоркъутхан къой эсенъ, тушманни къууандыра, аны бир джаны бла джюзюб кертерикди.

Сен гарнатаны ата билмегенлей джиберсенъ, ол атыллыкъ, чачыллыкъ туйюлдю.

Ачыуланыб, тишлеринъи къысыб сен тушманнга атакагъа кирирсе. Отну юсю бла озуб тушманнга сюньюню уурса. Алай а сен чабаргъа юренмеген эсенъ, сени ургъанынъ ургъан боллукъ тюлдю. Сора заманынъ болгъан сагъатда юрен деб,—сеннге тюз айтадыла.

Сени аскер байракъланы тубюне чакъырса, командирле сени юретирикдиле, алай а сен къазауат чотну билирге, хар заманда да бойгъа хазыр туругъа керексе.

Сеннѣ винтовка, автомат, кѡол пулемет, тюрлю-тюрлю гранатла берликдиле. Эте билген кѡоллада, Родинаны бек суйген джюрекде бу бек уллу, кѡоркѡуулу кючдю. Билим, юрнемклик болмаса, сени исси джюрегинѣ джарыкѣ, кеси аллына бош атылгъан сигнал ракетача къазауат этилген джерде джаныб, джукѣ кѣргюзмей, файдасыз ол сагъатлай огъуна джукѣланлыкѣды.

Комсомолец, школьник, пионер, джаш патриот, къазауат джанѣ башлангъанды, эсинѣде тут, сен бойда энтда керек боллукѣса.

Бизге болушургъа кѡуру таукел келиб кѣалмай, билимли да болуб кел. Бизге: эрлей огъуна тюз кѣатында кесинѣ ышаннѣылы окоп кѣазарча, джерни джумушагъына кюрекни сугъуб, кѡол аязынѣ бла джерни уууб, патронлагъа чунѣурчукѣ этерге, гранатха кѣум тюшмез ючюн мант чапыракѣ бла джабыб, кѣзюнѣю кѣлтюргенлей тюз ышанлай билирча, былай болуб келирге керексе. Андан сора, тютюн тарта, былай айтырча: „Онѣда, солда болгъанла барынѣ джашагъыз“.

Сен кесинѣи ишинѣи адамладан болушлукѣ излегенден башламагъанынѣ анѣыласала, сеннѣе аскерде няняла, анала керек болгъанын анѣыласала, онѣда, солда да сени сюерикдиле.

Бил, кѣайда болсанѣ да, эм узакѣ флангда да, патрон ташыучу, связной, не джараланы байлаучу санитар кимге болса да былай айтмай кѣоярыкѣ туююдю:

— Джанѣи адамла келгендиле. Бирин кѣрдюм. Джашды. Комсомолец болур.

— Не, чынѣаймыды?

— Огъай, чынѣамайды. Орнуна олтуруб, тѣгерегин кѣазыб, кѣымсыз ишлейди.

Джыйырма бла эки джылны мындан алгъа, августну бу кюнлеринде, мен джашчыкѣ, комсомолец эдим, комсомолецле бла бу джерледе, Украинаны фронтларында болгъан эдим.

Бизни ичибизде кѣаллай политикле бар эдиле! Кѣаллай стратегле бар эдиле! Биз Европада дуняда да проблемаланы кѣа-

лай дженъил, тынч толтура эдик. Алай а не келсин! Аскер чотха биз ол заманда аз юрене эдик, низам асхай эди. Къолай ата билмей эдик. Винтовкаланы сыбызгъыларын эгеуле бла кесерге къоймагъанлары Главштабны военспецлерини иги затха тырмаша билмегенлери ючюндю деб тура эдик.

Алай а аскерде биз олсагъатда алай кѣб джокъ эдик. Джашлыгъыбыз ючюн сакъаллы кишиле бизни сую эдиле. Кѣб джетишмеген затыбызны кече эдиле эм бизге джан аурутуб къарай эдиле.

Энди заман башхады. Бусагъатда комсомолец аскерде бек уллу кючдю.

Бир уллу шахарны бек къоркъуулу кюнлеринде, кѣб болмай, джанъы, анъыларгъа къыйын тоблада ишлегенле математика факультетни студентлери, комсомолецле эдиле. Къум машокладан баррикадаланы артында танкла бла кюрешичю ауур пулеметланы къатында запаса наводчикле комсомолецле суюле эдиле.

Шахарны тегерегинде бой бара эди, алай а ала джашауларында эм къыйын экзаменлени берирни аллындача, ашыгъыш эм талпыб стрелок таблицагъа къарай эдиле.

Ма сен энди окъуудан, ишден келдинъ. Сен кече чардакъда, юй башында дежурить этеринъи билесе, алай а, аны ючюн деб къоймай, сен биргенъе аскер уставны ала болурса. Сен аскер кружокга бараса. Сен стройгъа киресе.

Кюн къыздыра эсе да, джанъур джауа эсе да, туугъан шахарынъы орамларын бек къаранъы басхан эсе да, сени аякъ тауушларынъы, команданы сѣзлерин, таш орамгъа винтовкаланы арт агъачларыны тийген тауушларын адамла эшитедиле.

Кече уа къара джабыуну артында бугъунуб ауур къол гранатагъа юрене болурса, сени кѣзлеринъи, джюрегинъи оту бла бирге джаныб атылыкъ от бизни чырт суюмегенлерибизни кюл-кѣмюр этер.

Комсомол тѣлю, сауутну къолгъа ал!

КЁПЮР.

Сууну юсю бла сюнъюню ауузуча тюз, тар темир кёпюр салыныбды. Сора аны юсюнде мийик кёк бла джерни арасында хар джыйырма-отуз метрден часовойла турадыла.

Джагъада къамишлени арты бла онъ джанына, кертиси бла уа къалайда болгъанын къуру мырды джаубедекле бла узун-аякъ чиллеле биледиле, пехотаны кёпюрюн сакълагъан батальону джашыныбды. Сууну аргъы джагъасында, къапхакъ башында кёкенледе уа зенит артиллеристле джашыныбдыла.

Кёпюрню юсюн аскерлери, сауутлары, аскерге керекли затлары бла машинала тохдаусуз джюрюйдюле. Кёпюр бла шахарда базаргъа тегерекде колхозчула да джюрюйдюле.

Чабакъчыла сууну тёбен джанында немец „хейкел“ бомбала ойсуратхан чабакъланы тутадыла.

Сууну къум джагъасы бла чархлы, гитче тракторчукъ осколок ёлтюрген ёгюзню аягъындан джыджым бла тартыб, къумгъа терен ыз салыб барады.

Къарауулла туруучу, башы да бир джанына джампайгъан, осколокла, чечек хуртда этгенча этген юйчюкден къызыл аскерчи батальон пехотадан связной Ефимкин Федор чыгъады. Ол тюз мырдыны батыууну юсю бла келиб къалгъанды. Ол

себебден белинден энишгеси аны къара балчыкъды, гимнастёрка бла пилоткасы ўа кюнде онъуб, юслерине да акъсылдым къургъакъ букъу къонуб эди. Ефимкинни сары бели баўуна къалын тагъылгъан талай къол гранат ол дженъил бурулгъан заманда аны белинден бир джанына тартадыла да мюйюзлеча турадыла.

Ол эзилген, тешилген котелокчукъланы джыртыкъ тешиклерин къоркъуулу тинтиб кюрешген Дворников деген старшинаны къатында тохдаб, честь бере сорады:

— Джолдаш старшина, неофициальный вопросну юсюнден сорургъа эркинлик беремисиз? Джарым тонналыкъ фугас бомба тийген котелокчукъ эзилиб тешикли болгъанды, аны кёпюр къулакъдан суўгъа быргъаб къояргъа боллукъду? Алай а сиз, джолдаш старшина, бир-эки сагъатха меннъе ол четен корзинаны берсегиз ма, мени айтырым ызыма барыб, мен сизге джаны, трофей, кём-кёк боялгъан котелекчукъ алыб келирме.

Дворников старшина аны таба бурулады:

— Сеннъе корзина неге керекди?

— Джолдаш старшина, айталлыкъ туююлме: аскер тайнады.

— Берлик туююлме.—Сиз бизден мешокну алыб ызына къайытармай къойгъансыз,—деди старшина.

— Джолдаш старшина, машокну ызына иерге хазырлагъан эдик. Алай а быллай иш болду, бизникиле пленнъе юч немецни алгъанларында, аланы сумкаларында ўа ала тонаб алгъан затла бар эдиле: ойнаўчу картладан тёрт колода, эркиши, тиширыў трусла, джан джаўлукъла, кофтала, какао эм кружева джуўургъан ичле. Бу саналгъан затланы барын да, какаодан къалгъанын, сизни мешогугъузгъа джыйыб, дивизияны штабына доказательствогъа ийгендиле, андан мешокну закон бла излерге боллукъду.

— Сен мени булджутургъа кюрешесе,—деди старшина ышарырын тыялмай. Аны къой да сен бели баўунъа аллай бир гранатны нек такъгъанынъы айт. Сени бунъ неди, арсеналынъ, цейхаузунъму барды.

— Тюнене разведкагъа баргъан эдим, джолдаш старшина, алтыны атхан эдим, дагъыда эки керек болуб къалгъан эди. Мени дагъыда хурджунумда эки тегерек лимон гранатым барды. Кечеги разведкагъа бу бир да иги затды: оту джарыкъ,

тауушу кючлю; ёлмей къаллыкъ немец да асыры къоркъгъандан акъылындан чыгъарыкъды. Джалдаш старшина, беригиз корзинаны. Бир да бек керекди! Алайсыз мени операциям болукъ туююлду.

— Не операция?—деб, анъыламай сорду старшина.— Сен, джууугъум, не эсе да, асыры джаншайса.

Старшина Ефимкиннъе къарайды.

Ол хыйлачы дегенде хыйлачы, камсык! Алай а аферим ол джашха. Хар заманда да бу не суу, не букъу, неда джау джугъу болуб туруп. Аны ол тюз кенъ имбашларын аны ол огъурлу жарыкъ, хыйла ышаргъанын, аны къалай сюелгенин, махорканы дженъил тукъум цыгарка этгенин кёрсенъ, олсгъат: „Бу джигит джашды“,—дериксе.

— Ал,—дейди старшина,—лейтенантыгъызгъа уа бизни юсюбюзге бомбаланы нек къуядыла де, огъесе сиз тубюнде, кертиси бла да, кесигизге чабакъ тутамысыз, бизге да шорпачыкъ этерге чабакъ юлюшюбюзню ийигиз де.

— Ма сора! Къайда эсе да бир чабакъла ючюн мен лейтенантны тынчлыгъын бузуб айланлыкъ болурма,—дейди Ефимкин, ашыгъыш корзинканы ала.—Сизни юсюбюзге бюгюн да бомбаланы къуярыкъ болурла. Инъир ала пропуск алыргъа келсем, корзинка бла бир джанъы чабакъ келтирirme. Джалдаш старшина, сизни постугъуз мийикди,—деб, ахсыныб къошду Ефимкин джалдаш.—Биз а не—ханс, индекле, джер, кёкенле. Сиз а ... бютёу дуняны кёз туурасында турасыз.

Ефимкин корзинканы алады, кир, букъу юсю бла, гранатлары да силкине, аны тауушсуз, кёзлери бла ашыргъан кёпюрню юсюнде часовойланы къаты бла озады. Аланы кёбюсюню тукъумларын ол биледи. Ма, Нестеренко, Хурбатов. Сёлешмей, къысыкъ кёзлерин джумуб, сюелиб турады туркменли Бекетов. Бу адамны алгъын разведкачы этген эдиле. Кече чегетде ол артха къалыб алджаб, джалундан аджашхан эди. Экинчи кере да алай болгъан эди. Къоркъакъды, деб тура эдиле. Командование аны ючюн анъа айыб салыргъа тебреген эди. Алай болгъанлыкъгъа комиссар дженъил огъуна ол затны чурумун билди. Бекетов Туркменияны учу-кыйыры болмагъан къум тюзлеринде джашаб ёсгенди. Чегетни ол ёмюрюнде да кёрмегенди,

аны ючюн аджашады. Бусагъатда уа ол эм кьоркзуулу постда ёхдем турады. Суунубашында андан отуз метрде! Кёпюрню тюз ортасында. Тюз ол кычырыкъ-хахай бла юч ыйыкъны тохдаусуз, фашист самолетла бомбаланы куюб тургъан, алай а уралмагъан джерде Ефимкин бу часовойну тынч, огъурлу тюрсюнюн джаратады. Ефимкинни анъа тюркменча бир иги зат айтыры келе эди. Амма кзуру орус тил бла разведкада керек болгъан „халът“, (тохда) „хэнде хох“ (кьолларыны ёрге тут), „вафэнх хинлэген“ (сауутунъу ат) деген немец сёзде болмаса, Ефимкин джукъ билмей эди. Аны ючюн ол тили бла таууш этиб, кёз кысыб, бир кьолу бла бир кьолун таукел тутуб, тюркменли да аны не этгенин анъыламай, гитче кызычыкъны кьолуна алыб, корзинкагъа салыб, ышара тургъан часовойланы къатлары бла, ары-бери силке, кёпюрню чынъ кыйырына дери элтеди.

Ол сабийни анасыны кьолуна береди, кеси уа, акъыртын тёрт джанына сакъ къарай, тикни тюбю бла мырдыгъа киреди.

Ефимкинни ызындан кёзюлдюрёуюкле бла сынаб тургъан Дворников деген старшина энди. Ефимкинни бютёу аскер тайнасы операциясы да ачыкъ болады. Эртденбла снаряд эриклерери болгъан фургонну ургъанды. Джолда бара тургъан аскерчиле аланы джыйгъандыла, алай а бир кесеги кългъанды, сора Ефимкин аланы тенълерине, командирлерине берирге деб корзинкагъа джыяды. Старшина тёрт джанына къарайды. Тёгерекде кенъ, рахатлыкъ. Кертиди, дупбурланы артында къайда эсе да къазауат барады. Окъ, тоб атылгъан тауушла, амма ол узакъда кёпюрге кьоркзуусуз музыкады.

Старшина гютдю болгъан, тешик-тешик болгъан котелокчукъгъа энтда бир кере къараб, кёпюр кзулагъындан таукел атады. Алай а котелокчукъ джылы суугъа тюшгюнчю, джюрекке джетген кьол сиренаны ачы кычырыгъы эшитилиб кёпюрню, бир кыйырындан бир кыйырына „Воздух“ деген кзуугъун таууш эшитиледи.

Кёпюрню юсюнде машинала, арбала, адамла дженъил бир джанларына къачадыла. Ала узун топуракъ тёбени тюбюнде индекледе джашынадыла, биченликле, гебенле таба чабадыла, чунъурлада, кёкенледе бугъунадыла.

Дагъыда бир, эки, юч минут! Сора ма, джылтырауукъ, уллу бычакъча, джити, тюз, сууну юсюнде кючлю темир кепюр.

Сый махдау да бизни Совет крайны аскер джолларыны таукел эркишилиги болгъан часовойланы барына, къарангъы чегетлеринде вороталарында, мюйюшлеринде, эки джол айырылгъан джерлеринде тургъан часовойларына, да алай а барындан да уллу махдау юсю бла патронла бла снарядладан толгъан поездле ётген, букъу джугъу ёхдем аскерчиле уллу магъаналы бойгъа атлаб баргъан кепюрню сакълагъан часовойлагъа болсун.

Ол энди тар, узун темирни юсюнде сюелиб тургъан, аны башында уа ачыкъ, моторланы ачы тауушундан кычырыкъ этген эм ёлтюрюрге деб тургъан кёк. Аны аякъларыны туюбу бла чайкъала тургъан къара толкъунланы арасында отуз метр кенълиги болгъан бошлукъ барды. Толкъунлада самолетла атхан бомбала кычырадыла, кёкде кычырыкъ-сыйыт этиб, металл фермалагъа тийген зенит тоб окъланы тауушлары чыгъады, кызгъан оскоклала кынъыр-мынъыр учадыла.

Онъуна эки атлам, солуна эки атлам.

Ма часовойну бютёу джолу.

Биченликле, джаяу аскерле кымсыздыла эм къазауатны халына эс ийиб къарайдыла.

Алай а тау—зенитчикле—бек ачыуланымдыла. Тау кесини бютёу уллу кючу, къарыуу бла кепюрню сакълайды.

„Мессершмидтле“ созуб кычырадыла, бомбардировщикле ауур таууш этедиле. Ала кепюрге сюрюу-сюрюу болуб мыллыкларын атадыла. Ала кёбдюле—отуз, кыркъ. Ма ала бир-бири ызындан къазауатха турадыла. Алагъа энишге тюшюб кепюрню ортасына, Бекетов сыртын темирге тиреб, ауур каскасын да мангъылайына басыб, кымсыз тургъан джерге бомба атаргъа чырмау-тыйгъыч боллукъ болмаз деб кёлюнъе келеди, тау кёкге от бла кюрчдан этилген джабыууну кёлтюреди.

Бир тушман самолёт чайкъалыб, ёрге чынъаб, ары-бери бола, къалай эсе да дженгъиб энишге, биченликге тюшдю, анда уа ангъа джаяу аскер къууанч болуб кесини станковый пулемётун бурду.

Сора ол сагъатдан огъуна энишге, целине, таукел келген

хоншу самолет бомбаларын ашыгыш заманындан алгъа атыб джолуна туруб, къанатына таяна, учуб кетди.

Бомбала, таш джанъур кибиб тюшедиле, амма ала суугъа, къумгъа, мырдыгъа тюшедиле, не ючюн десенъ, самолетланы низамлары бузулуб эм чачылыбды.

Талай он ачы джарыкъ берген „зажигалка“ кёпюрню юсуне тюшеди, алай болгъанлыкъгъа, пожарниклени сакълаб турмай, часовойла темирбурун чурукълары, шкокларыны арт агъачлары бла аланы кёпюрден суугъа атадыла.

Заманында келген „ястребок“ къуугъан тушман самолетла мизамсыз къачадыла.

Ма сора, связистле хауа толкъуну тала проводну джамаб джарашдыргъынчы, охрананы постуну тамадасы Меркулов деген лейтенант штабха телефон бла бомбёжканы юсюнден айтхынчы, бек кёб адам, бусагъатда кёпюр таба къарайды. Тушман дже-ти джюз кере учуб бешдюзден кёб бомба да атханды бир ыйыкъны ичинде кёпюрню тегерегине.

Узун, эрикдирген минутла кетедиле... беш, он, сора эсде-бусда да болмай тургъанлай энишге, юй башладан, терезеле-ден, терекледен, бурууладан къууанч тауушла келедиле.

— Кетдиле, кетдиле!

— Бизникиле атландыла!

Была кёпюр бла бизни машиналарыбызны баргъанын кёр-ген къууанчлы адамладыла.

— Муну магъанасы—хар не да орнундады!

Къызыл аскерчилени группасыны къатында тургъан Двор-ников деген старшинаны къатына Ефимкин деген связной барады. Ол старшинагъа джанъы темир котелокчукъну узатды. Джерге немец бомбаладан ойсурагъан чабакълары бла корзин-каны салыб айтады!

— Инъир ашхы болсун! Барыгъыз да саумусуз?

Анъа бир-бири ауузларына чаба айтдыла:

— Акимов джаралы болгъанды. Емельянов бомбаны тюр-теме деб чуругъундан ётдюрюб аягъын кюйдюргенди.

Старшина корзинаны алыб, Ефимкинни межамгъа элтиб сора кечеге лейтенантдан пропуск алады.

Топуракъ тѣбени артына тюшгюнчю, экиси да ызларына

къарайдыла. Кёпюрню темир, бусагъатда ариў эшилиб этилгенча кёрюннъен, решеткасындан ай джарытады.

Узакъда горизонтда кёбдюрёўюз кёк ракета джаныб, акъырын кёкде джюзеди.

Элчикни сол джанындан кёб адам джырлагъан джыр эшитиледи. Алайды, джыр мында отдан, дюнъюрдеўден, гюрюлдеўден сора дженъил огъуна къызла къычырыб джырлайдыла.

Ефимкин старшинаны дженъинден тутуб тохдатады.

— Джолдаш старшина, сизни постугъуз мийикди!—деб, ол къайытарыб айтады.—Кюндюз тегерекде джыйырма километре нени да кёресе, кече ўа он километр чакълыдан бютёу болгъанны эшитесе...

*Къазаўат эте тургъан армия.
1941 джыл.*

АШХЫ ДЖОЛГЪА!

Сабийле!

Паровозла тохдаўсуз улуйдула. Узун эшалонла кетедиле. Бу сизни аталарыгъыз, къарнашларыгъыз, джуўукъларыгъыз, танышларыгъыз, фронтха, ары, джигит Къызыл Аскер къазаўат этген джерге барадыла. Ол къазаўат тенъли уллу къазаўат дуния къуралгъанлы болмагъанды.

Кече сайын шахарларыбызгъа, эллерибизге чабхан тушман самолетлагъа къаршчы бола, прожекторланы отлары джарыкъ джанадыла, бизни зенитчиклерибизни тоблары уллу къоркъунч таўуш этедиле.

Эртденбла сиз аскер команданы, аякъ тауўшланы эшите-сиз. Ол сизни школугъузну терезелерини тюбю бла халкъ ополчениени батальонлары барадыла.

Алай а хар заманда, бир кюннъе, бир сагъатха кечикмей, сентябрны биринде сиз кесигизни школ окъуўугъузну башлай-сыз.

Ашхы джолгъа!

Бу къыйын джол сизни ичигизде ишни ким бек суйгенин, джигитлиги, эр кишилиги кимни болгъанын кёргюзюр.

Бу къыйын джыл сиз къуру иги окъугъандан сора да

къзауатда тылда да хорламны башы низамны иги этгенден сора да, сиз уллуларыгъызгъа болуша, юйде, арбазда, тюзде,— хар къайда да, къолугъуздан келгенча къб ишлерге керексиз.

Картагъа бармагъын тюрте, къызыу эмда ариу джарашдырыб тушмангъа ёлюм излеб, къол силкгени бла аны полкларыны дивизияларыны да тегереклерин алыб, къырыб, кеси уа къол аязына берч чыгъарыргъа къоркъуб, бир челек суу ну келтирирге, полну джууаргъа не бачхадан бир мешок гардошну къазаргъа къоркъгъан джигитни джигитлиги да, адамлыгъы да джокъду.

Артха секириб миниб, къзауатны къалынына кириб, уллу бычакъ бла он танкланы дукгулларгъа кезюне кёргюзген, кеси уа къоркъуб, бир джанына тура, къара ишни барын тенълерини юсюне атхан „джигитге“ алай этгени ёлген кибикди.

Бютёу ариу халили, махданмагъан, ишни суйген сабийле, пионерле-тимуровецле ол аталарыча, уллу къарнашларыча иги окъуб, ишлеб, къыйын аскер ишге басымлы юрене, аскерчилени юйдегилерине болуша, джаралы джигитлерибизге къарай билгенле бизде хар къайда да махдаулудула.

Бу къбмюдю? Хо! Бу аз туююлдю, алай а хорлам болур ючюн къб къыйналыргъа керекди.

Джурт сизге эс бёлгенлей тургъанды, ол сизни ёсдюргенди, окъутханды, эркетгенди эм асыры эрке да этгенди.

Сизге да, сёз бла болмай, иш бла аны къалай багъалатханыгъызны, сакълагъаныгъызны суйгенигизни да кёргюзюрге заман келгенди.

*Къзауат эте тургъан армия.
1941 джыл.*

КЪАЗАУАТ БЛА САБИЙЛЕ.

Тылда темир джол. Суу берген башня. Эки къарт субай бусакъ терек. Къалын акацияла къуршагъан алаша кирпич вокзал. Аскер эшалон тохдайды. Вагонну къатына къолларында четенчиклери бла эки элчи джашчыкъ чабыб джетдиле.

Лейтенент Мартынов сорады:

— Дугъумланы багъасы неди?

— Джолдаш командир, сизден ачха алмайбыз,—деб абадан джашчыкъ джууаб береди.

Джашчыкъла стаканны дугъумдан айыбсыз толтурдула. Стакан асыры толгъандан дугъумла шпалланы арасында исси букъугъа тегюлдюле. Джашчыкъ стаканны аллына салыныб тургъан котелокчукъгъа къуюб, башын ёрге келтюрюб, узакъдан келген тауушха тынъылай, айтады:

— „Хенкель“ дууулдайды... Ух!.. Ух! Тунчукъду. Сиз къоркъмагъыз, джолдаш лейтенант, майна бизни истребителерибиз кетдиле. Былайда немецлеге кекде джюрюр джер джокъду.

Ол четенчигин алыб, аллы таба чабыб кетди. Вагонну къатында аны акъбаш, джаланаякъ, джети джыл болгъан къарнашчыгъы къалды. Ол зениткаланы узакъдагъы тауушларына эс ийиб келю бла айтады:

— Майна! Анда атады...

Мартынов деген лейтенант бу айтылган затны кѳулагына алады. Ол эшикни кѳатында полга олтуруб, аякларында тышына узатыб дугѳумланы ашай сорады:

— Гм! Джашчыкъ, сора ол кѳазауатда адамла не этедиле?

— Атадыла,—деб, сѳзлени терс айта, анѳылатады джашчыкъ.—Шокну неда тобну алыб мараб... бах!—деб. Сора болду.

— Не болду?

— Ма не зат!—ачуѳлу кѳычырды джашчыкъ.—Мараб, тебен аягындан тартадыла. Ма ѳлюм боллукѳду.

— Кимге ѳлюм—меннѳе!—Сора Мартынов ариѳ халда кѳкюрегин бармагы бла кѳргюзеди.

— Да огѳай!—деб командирни анѳысызлыгына сейирсине, кѳычырады джашчыкъ. Бир тюрлю огѳурсуз келиб бомбаланы юйлеге, баулагѳа быргѳайды,—дейди джашчыкъ, быягындай украина тилде чалдыра. Ма алайды кѳарт кѳатын бла эки ийнекни ѳлтюргендиле. Сора неге, кѳазауат эте билмегенлей герохну такѳганса?—деб, ол лейтенантны кюлдюре уялтады. Мартынов лейтенант уятлы болады. Аны теѳерегннде командирле харх боладыла.

Паровоз кѳычырады.

Ол дугѳумланы берген джашчыкъ ачуѳланган кѳарнашчыгыны кѳолундан тутуб, кетиб барган вагонла таба атлай, анѳа созуб джалынаракѳ да болуб анѳылатады:

— Ала биледиле! Ала накѳырда этедиле. Ала джарыкъ джигит адамладыла! Меннѳе бир командир дугѳумла ючюн поезд бара турганлай юч сомлукѳ кѳагѳытны берди. Мен а вагонну ызындан чабыб-чабыб. Алай а не болса да, кѳагѳытчыкѳны, вагоннѳа бысдырдым.

— Ма... Ушатыб башын энишге силкеди джашчыкъ. Сеннѳе не! Ол а кѳазауатда квас, неда ситро алыр.

— Ма тели!—дженѳил, вагонла бла тенѳ атлай, ариѳ халда айтады тамада джашчыкъ. Сора кѳазауатда аны ичемидиле?

Кѳысылма мени кѳабыргѳама! Башыннѳы силкме! Бу бизни истребителибиз „И—16“, немецленики ѳа аѳур. тохдаб-тохдаб таѳуш этеди. Кѳазауат барганлы эки ай болады. Сен а кесибизни самолетларыбызны таѳушлары танымайса.

Къзауат баргъан джер. Кюн чыкъгъан джанында тынчлыкълы джайлыкълада, элни кыйырында эки джол айырылгъан джерде машинала колхоз сюрююлеге джол къоя, тохдайдыла.

■ ■ Машинаны басхышчыгъына онбеш джыл болгъан бир джаш минеди. Ол нени эсе да тилейди. Малла букъуда, чибинлени къоруй ёкюредиле. Мотор гюрюлдейди, Шофёр тохдаусуз сигнал береди, анъысыз, келиб хамхотун радиаторгъа ургъунчу джанламагъан, тууарланы кысдай. Ол джашчыкгъа не керекди? Биз аны анъылайбыз.

Ачха? Ётмек?

Артда белгили болады:

— Дяденька, эки патрон беригиз.

— Патронла сени ненъе керекдиле?

— Алай... сени кёзюнъден кёрюб тутаргъа.

— Алай патронланы бермейдиле.

Анъа къол гранатны решетка тынчыгъы бла джылтырауукъ гильзаны узатадыла.

Джашчыкъны эринлери ачыудан кыйыгъына айландыла.

— Ма сора! аладан не хайыр?

— Ах джаным! сеннъе кёзден кёрюб тутаргъа хайырлы болгъан затмы керекди?

Сеннъе ма бу джашил шышаны, не какгыгъа ушаш бу къара гранатны берирге керек болурму? Огъесе, ол алай уллу да болмагъан, танклагъа атыучу тобну арбасындан айырыб берирге керек болурму? Машинагъа мин да алдамай, кереклинъи тюзюн айт.

Сора ма, кёб айтылмай къалгъан, башхагъа бурулгъан затлары бла, алай а эртде ачыкъ болуб бошагъан хапар башланды.

Тёгерекни къалын чегет къуршалаб, джолну кенъине терен индекле тюшюб, сууну джагъаларында батыулу къамиш мырдыла. Атала, ата, ана къарнашла, уллу къарнашла партизаннъа чыкъдыла. Ол а энди джашды, алай а табышлы, джигитди. Ол бютёу талачыкъланы эм артда этилген кьой джолчукъланы округда къыркъ километрге биледи.

Ийнанмазла деб къоркъуб, ол кьойнундан клеенкагъа чырмалгъан комсомол билетин чыгъарады. Сора андан ары

джукъ айтыргъа мадар табмай, жарылгъан букъу эринлерин джалай, не айтырларын ашыгъыб сакълайды.

Мен аны кѣзлерине къарайма. Аны къызгъан къолуна обойманы салама. Ол мени шкогумукъуду. Мени атыма джазылыбды. Мен бойнума алама, бу беш патрондан чыкъгъан окъла керекли джанына барлыкъдыла.

— Сени атынъ неди?

— Яков.

— Яков, бери тынъыла, шкогунъ болмагъанлай, сеннѣ патронла неге керекдиле? Сора сен аланы бош къошунчукъ бламы атарыкъса?

... Грузовик тебрейди. Яков машинаны басхышчыгъындан чынъаб къууанчлы, не эсе да, бир джукъгъа ушамагъан, акъылсыз затны айтады. Кюлюб, мени ызымдан бармагъын силкеди. Сора къатында айлангъан ийнекни хамхотуна джумдурукъну джетдириб, букъу чарсда тас болады.

Ой, огъай! бу джашчыкъ окъланы къуру къошунчукъгъа саллыкъ туююлдо.

... Сабийле! Аланы ичлеринде он-он минълеге къазауат уллулагъачады, къуру тынчлыкълы шахарлагъа атылгъан фашист бомбала уллугъа, гитчеге да бирча болгъаны ючюн да. Уллу Ата джурт къазауатны ишине ёсуб келген тѣлю, джашчыкъла, кызычыкъла уллуладан да бек кыйналадыла.

Ала информбюроу айтханына эм арт точкагъа дери тынъылайдыла, джигитлик ишлени не ууакъ затчыкъларын да эслеринде тутадыла, тулпарланы атларын, тукъумларын, званиелерин джазыб аладыла.

Ала аскерге кетген эшалонланы уллу сый бериб ашырадыла. Фрондан келген джаралылагъа уллу суймеклик бла тубешедиле.

Мен бизни сабийлени узакъ тылда, къазауат бара тургъан джерге джууукъда, аны къой эсенъ, туура фронтну линиясында да кѣргенме. Хар къайда да ала ишлерге, этерге, джигитликге хазырдыла.

Кѣб болмайын урушну аллында бир суучукъну джагъа-сында бир джашчыкъгъа тубедим. Тас болгъан ийнекни излей барыб, джолун кысхарта суудан ётуб, немец болгъан джерге тюшуб кългъанды. Алларына картаны алыб, нени юсюнден

эсе да кѣб сѣлешиб тургъан фашист командирледен юч атлам чакълы бирде ол кѣкенлеге бугъунуб кѣб тургъанды. Ол бизге келиб, кѣргенини барын айтды. Мен анъа сордум:

— Тохда! Сен аланы тамадалары не айтханын эшитгенсе, ол а бизге бек кереклиди.

Джашчыкъ сейирсинди:

— Джолдаш командир, ала немчача сѣлеше эдиле сора.

— Билеме, тюркча сѣлешмегенлерин.

Сен ненча классны бошагъанса?

— Тогъуз!

Да аланы сѣлешгенлеринден сен бир джукъ анъыларгъа керек эдинъ!

Ол мыдахланыб къолларын эки джанына этди:

— Эх, джолдаш командир! Мен былай туберими эртдерек билсем.

Джылла ётерге сиз уллу болурсуз. Сора ол сагъатда уллу эмда къайгъысыз ишден сора, солууну зауукъ сагъатында, къачан эсе да джуртугъузну кыйын джылларында къолларыгъызы кыйнуугъузгъа сугъуб турмагъаныгъызы, аякъ тюбюнде айланмагъаныгъызы, къарыуугъуздан келгенча джеригизге, адамны суймеген фашизмге къаршчы кыйын эм керекли къазауатда болушханыгъызы эсигизге тюшюрюрсюз.

*Къазауат эте тургъан армия.
1941 джыл*

КЪЗАУАТ БАРА ТУРГЪАН ДЖЕРДЕ.

Джукъа къанъаладан таракъланыб этилген ауур баррикаданы къатында къуршаланнъан шахардан чыкъгъан джерде мени милиционер тышына чыгъаргъа пропускама проверка этди.

Ол меннъе ал линиягъа джолда тюбеген машина, не арба бла бар деб юретди, алай болгъаны ючюн аны унамадым. Кюн ариу, джолум да узакъ туююл эди. Андан сора да, тик ёрге-чикледе бир-бирледе машиналары минала бла атыучан эдиле. Джанъыз келе тургъан адамгъа уа минаны атыб сыраф этмей-диле. Бир зат болса уа, тушман адамгъа заманында джол джанында индекде бугъаргъа да табды. ... Мен бош, ичинде киши-си болмагъан, терезелери чюйленнъен, вороталары джабылгъан юйчюклени къаты бла бара эдим. Шош эди. Трешотка таууш эте, ач кишдикле да чыпчыкълагъа джайылгъан эдиле.

Ичлеринде джанъур джуугъан бомба траншеялары болгъан садланы юсю бла джардан чыкъдым да аягъым бир темир чыбыкъгъа илинди. Барыр джерими акъылым бла ёлчелеб, мен ол темир чыбыкъны аллыма тебердим, не ючюн десенъ, меннъе адамла керек эдиле.

Эсде-бусда болмай тургъанлай атылгъан таууш эшитилди. Ол мени къурч каскамы тёпбесинде атылгъанча болду. Дженъил

огъуна эски чунъургъа тюшдюм, сакъ, тегерегиме къарадым да узакъ болмай, маскировка этилген дзотну дупбурчугъу аны къаранъы тешикчигинден алаша тобну сыбызгысы салыныб тургъанын эследим.

Мен дзотну къатына эндим, сора саламлашыб, тамада сержантха аны адамлары ол кезюуде не бла кюрешгенлерин сордум.

Белгилиди, меннѐ джууаб этгинчи, сержант мени пропускама, документлериме проверка этди. Москва къалай джашагъанын сорду.

Муну барындан сора ол мени сорууларыма джууаб берирге хазыр болду.

Алай а олсагъатдан узакъда, онъ джанында дженъил-дженъил атылгъан тауушла эшитилдиде.

Телефонист телефон бла хоншу дзотха кычырыб сора эди:

— Не барды сизде? Уллу айт. Былай акъырын нек селешесе? Ах, минала сени къатынъда атыладыла? Сора кычырыб селешсенъ, ала къоркъарыкъдыла дебми тураса?

— Быллай простой сѐзледен кымсыз сакъ тургъан дзотха ышарыула къабындыла. Андан сора къаты буйрукъ эштилди, бизни тобубуз да гюрюлдеди.

Анъа хоншулары болушдула. Тушманла джууаб эте эдиле. Ала „205“ снарядла бла узакъда уруучу миналаны ата эдиле.

Минала. Аланы юсюнден кѐб джазгъандыла. Ала кычырадыла, юредиле, гюрюлдейдиле, хырылдайдыла деб да джазгъандыла. Огъай! Минаны учхан заманында тауушу инъичгеди, мыдах мелодиялыды. Ачы эм къургъакъ чачылады. Чачылгъан оскокланы тауушлары уа, кишдик билмей тургъанлай, къуйругъун ауур чурукъ басхан заманда аны кычыргъан тауушуна ушайды.

Потолокну темир скобкала бла бегитилген алайлай салынъан бруслары къалтырайдыла. Тешиклеринден имбашларыбызгъа къургъакъ топуракъ къуюлады. Телефонист кычыргъанын тохдатмагъанлай, аякъда кашасын каска бла ашыгъыш джабады.

— Онъ джанына жанлатыб, ноль джыйырма беш снаряд бла! Энди тамам анда-мында ат!

Беш минутдан сора от шквал эки джанындан да, балта бла юзгенча кесилиб тохдайды.

Барыны кёзлери джылтырайдыла, манъылайлары мылы адамла фляжкаланы башлары бла суу ичедиле. Телефонист хоншуларына къайда не болгъанын сорады.

Анъылашынады: атылгъанны джели бирини суу багын аўдургъанды; экинчисини полк телефон чыбыгы юзюлгенди; ючюнчюсюню иши табсызды: амбразураны ичи бла орудияны щитин тешиб, батареяны эм иги мараўчусуну имбашына джара салгъанды; бизни уа тегерегибизде чунъурла къазылгъандыла, атылыб, Коноплев деген къызыл аскерчи къурутургъа деб терек тюбюне кюннъе такъгъан джибиген чурукъну да джырттыб, джурун-джурун этгенди, бир ишексиз, ол булутлагъа чыгыб кетген болур.

Сау къалгъан, чуругъуна сагъышлы къараб тургъан Коноплев деген къызыл аскерчиге: „Сен шахтер туююлсе, къаргъаса,—дейди командир.—Бу къазауат заманды. Сен джыджымчыкъ алыб былайдан чурукъгъа связь салыргъа керек эдинъ“.

Олсагъатда бир джукъ болгъаны болса, тартыб чуругъунъу кесинъе алыргъа боллукъ эдинъ. Бусагъатда уа сен неге ушайса. Экинчиси, къызыл аскерчи джанъыз сол чуругъу бла аскерге багъалы зат туююлдю. Сен кесинъи чуругъунъу къолунъа ал да старшинагъа барыб, кесинъи табсыз положениенъи анъылат.

Бары да бу сёзлеге къулакъ ийиб тынъылагъан заманда дзотну эшигинден биреулен кирди. Келгеннъе алгъа эс бёлмедиле, артда эследиле. Сержант начальникге рапорт берирге келген эди.

Къалай эсе да бир тукъум бир кючден-бутдан танылгъан бир ышанындан бу адамны былайда иги кёргенлери суйгенлери да манъа ачыкъ болду.

Бетле джарыдыла, адамла бели бауларын ашыгыш тартдыла, кёлеклерин тюзетдиле. Коноплев деген къызыл аскерчи уа джалан аягъын бошагъан снаряд ящиклени артына джашырды.

Ол батальонну командири, Мясников деген тамада лейтенант эди.

Мен аны къатыш оборонаны запасной линиясыны къатында,

кёбюсю донец шахтёрла болгъан къызыл аскерчиле бирлешиб эм джолланы, окопланы эте тургъан джерге бардым.

Ол боецлени хар бири балта, гетмен, кюрек бла да сауутланнъан инженерди. Къатышхан лабринтлени, бугъунур джерлени, уяланы, блиндажланы, амбразураланы ала юслерине отджана тургъанлай дженъил усда деменъили да ишлейдиле. Бу кёб кёрген эр кишилиги болгъан, табышлы миллетди, аллыбызгъа кёкенледен къызыл аскерчи чыкъды. Командирни келгени аланы бир кесекчикге сагъышландырады.

Командир бир низамы болмагъан затны эслеб къашларын туюгенин сездим, бусагъатдан къызыл аскерчиге замечание этерик болур. Алай а ол къайгъырмай, командирни аллына келеди. Ол джарыкъ, кючлю, кенъ джауорунлу адамды. Беш—джети метрге джууукъ келиб ол устав, печать атламла бла джюрюб башлайды, къолун пилоткасына джетдире, башын да кёлтюрюб, къатыбыз бла къууанчлы, ушагъыулу озады.

Командир тохдайды да харх этеди.

— Боец десенъ боец! Къалай ушагъыулуду!—деб кюледи ол, окопда ташайыб баргъан аскерчини ызындан къарай.

Сора мени акгыллы сорууума да джууаб береди:

— Ол боец тыйыншлысыча касканы киймей пилотка бла бара эди.

— Не этериксе,—деди командир. Ол мен дисциплинаны, кесин джыйгъанны суюгеними биледи. Этгенини башын джабаргъа деб мени къатым бла параддача барады. Шахтёрла!—деб суюмеклик бла кёлтюрюб айтды командир.—Кёбню кёрген акъыллы да адамладыла. Мени башха частха кёчюрселе, мен штабха барыб, кесими штхтёрларыма деб джыларыкъма.

Биз да ол ал крайгъа барабыз. Джол бир джанына бурулгъан джерде командирни плащы кюрек сабха илинди. Аны плащыны ичи бла не эсе да бек джылтырады. Мен энишге тюшген джерибизде башындан энишге аны кёкюрегине эслетмей къарадым.

Хы, майна плащны тюбюнде Алтын джулдуз джанады,—деди.

Ол, лейтенант,—Совет Союзну Герою.

Сора ма биз ал крайны тюз къатына джетдик. Уруш джогъду, Тушман былайда кючлю къабыргъагъа тирелгенди.

Алай а сакъ бол! Былайда, башында тушман да, биз да чыпчыкъ учурмайбыз. Былайда хар не да, таб бугъунуб тургъан снайперлени къолундады. Былайда иничге „ДС“ пулемет амбразурасындан бир минутха бир точкагъа бир сыбызгъысындан джети джюзден минънъе дери атаргъа боллукъду. Былайда шахаргъа кирген джерде ненча фашист полкнуб эсирген башлары махдаусуз тас болгъандыла. Былайда токъсан бешинчи немец дивизия тюб болгъанды.

Анда-мында атылады. Тешикчикден тушман окопланы бугъунуб тургъан джерлери иги кърюнеди. Ма не эсе да тебени артында кымылдады, ауду да атылгъан бла джокъ болду.

Огъурсуз! Сен былайдаса! Сен къатыбыздаса! Бизни артыбызда уллу, джарыкъ шахар турады. Сора сен кесинъи къара джер тешик уяларындан джут, суююмсюз кезлеринъ бла, меннъе къарайса!

Кел! наступление эт! Сора ма уллу шахтёр къолладан ёлюм ал! Ма бу узун, басымлы, батыр джюрекли, алтын джулдузу бла джаннъан адамдан.

*Къазауат эте тургъан армия,
1942 джыл*

Эсленнъен халатла

Бетде	Тизгинде	Басылгъанды	Окъургъа керекди
22	тюбюнден 11-чи	хамхоту	хамхотлу
32	тюбюнден 15-чи	болгъанын	болмагъанын
15	тюбюнден 2-чи	тур аэди	тура эди

Багъасы 8 кап.

Къарачай-Черкес китаб издательство
Черкесск—1963